

NATUURTOETS FLORA- EN FAUNAWET t.b.v. bouwlocatie De Raden 3A Den Haag

Eindrapportage

Moordrecht, 5 oktober 2011

in opdracht van
CERES Projectontwikkeling - VESTIA

Natuurinventarisatie t.b.v.
sloop 4 bouwblokken, kap bomen, vergraven watergang,
nieuwbouw en herinrichting
perceel tussen Marterrade en Wezelrade

onderzoeksterrein gelegen binnen
kilometerhok 77/ 451

foto voorpagina:

Voor gewaarmerkte rapportage,
contact opnemen met GroenTeam

onderzoek en rapportage onder verantwoordelijkheid van:
drs. John Mulder, veldonderzoek
ing. Jan Oosterbaan, eindrapportage

1 INLEIDING	
1.1 Situering en ingreep	1
1.2 Natuurtoets als instrument.....	2
1.3 Te verrichten onderzoek	5
2 SITUATIE EN BEOORDELING PLANGEBIED.....	8
3 LITERATUURONDERZOEK	
3.1 Vaatplanten, mossen en overige begroeiing	9
3.2 Zoogdieren.....	9
3.3 Broedvogels.....	11
3.4 Reptielen en amfibieën	11
3.5 Vissen.....	12
3.6 Insecten en overige ongewervelde soorten.....	12
3.7 Conclusies t.a.v. juridisch zwaarder beschermde soorten.....	13
4 NADERE VELDINVENTARISATIE	
4.1 Uitgangspunten voor veldinventarisatie.....	14
4.2 Bevindingen veldinventarisatie.....	14
4.2.1 Inventarisatie vleermuizen en vogels.....	14
4.2.2 Inventarisatie vissen en andere waterorganismen.....	17
4.2.3 Conclusies veldinventarisatie	17
5 TOETSING AAN REGELGEVING	
5.1 Uitgangspunten voor toetsing aan de Ff-wet.....	19
5.2 Te verwachten natuurschade van het project.....	19
5.3 Toetsing natuurschade: consequenties van bevindingen	20
5.4 Advies mitigerende maatregelen.....	23
6 CONCLUSIES VOOR DE UITVOERING.....	27
BIJLAGE 1 - RELEVANTE ASPECTEN VAN DE REGELGEVING	29
BIJLAGE 2 - BESCHIKBAARHEID VAN BESTAANDE GEGEVENS.....	38
BIJLAGE 3 - METHODEN VOOR VELDINVENTARISATIE	39
BIJLAGE 4 - PLANKAART.....	43
BIJLAGE 5 - BEOORDELINGSSCHEMA HANDELWIJZE FF-WET	44
BIJLAGE 6 - NUANCERING ONTHEFFINGSPROCEDURE.....	45
GERAADPLEEGDE LITERATUUR	46
GEBRUIKTE TERMEN EN AFKORTINGEN	49

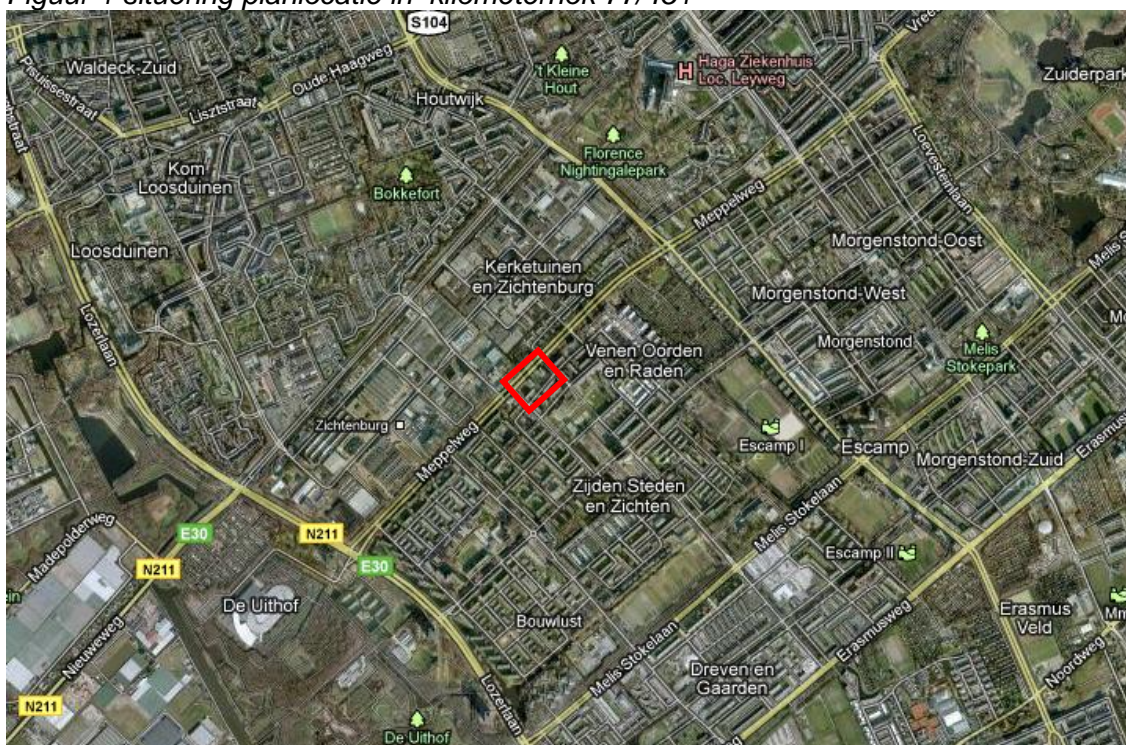
1 INLEIDING

1.1 Situering en ingreep

Situering

De plan- en onderzoekslocatie is gelegen in de wijk Bouwlust in Den Haag Zuid-West (figuur 1). Het omvat een perceel met 4 bestaande bouwblokken, aan de noordzijde begrensd door de Wezelrade en aan de zuidzijde door de Marterrade (figuur 2). Het betreft de tweede fase in een te vernieuwen woonbuurt waarvan fase 1 reeds is gerealiseerd.

Figuur 1 situering planlocatie in kilometerhok 77/451

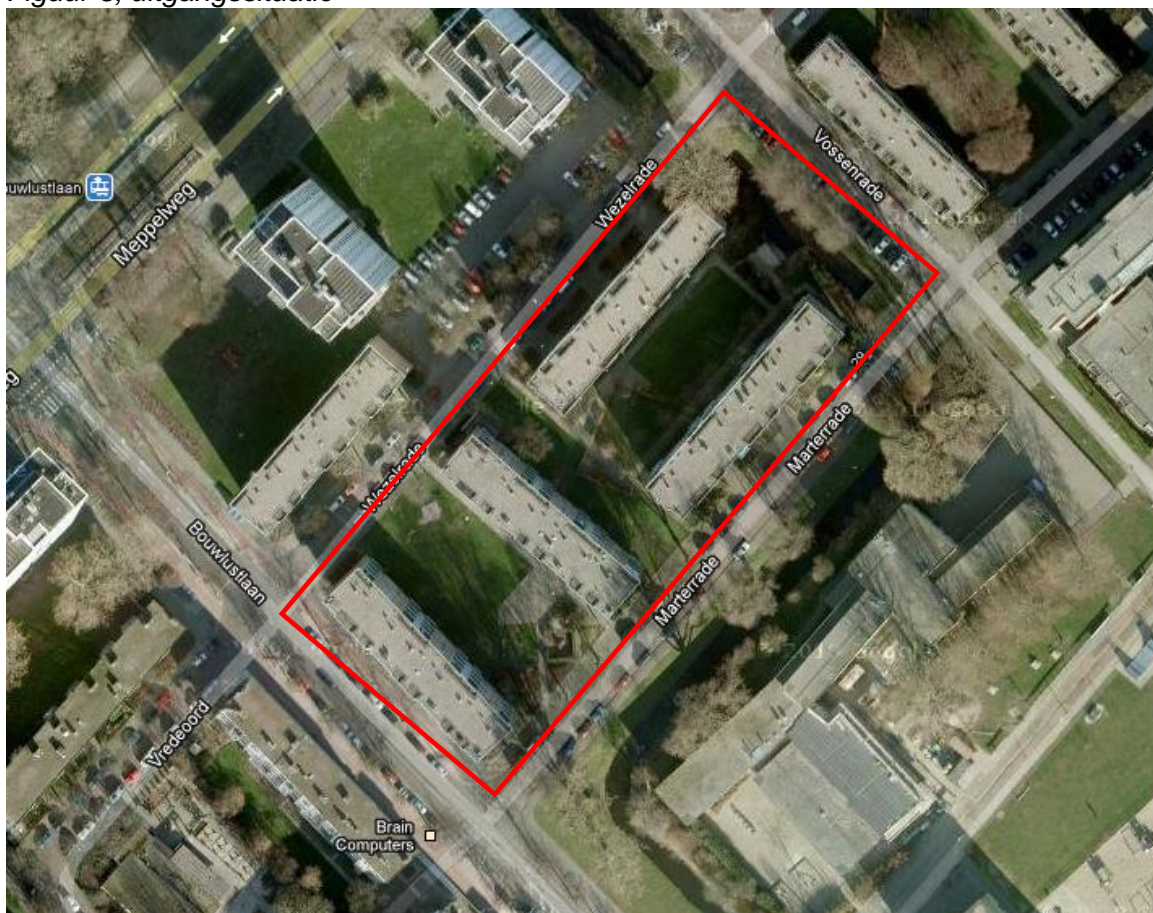
Figuur 2 begrenzing planlocatie

Voorgenomen ingreep

Met de vernieuwing worden woonblokken gesloopt en wordt nieuwe woonbebouwing in torens gerealiseerd. Hiermee wordt tevens de inrichting van de omgeving gewijzigd, waarbij onder meer bestaande waterpartijen worden uitgebreid en plaatselijk ook de ondergrondse infrastructuur wordt aangepast. Bovendien zullen bomen worden gekapt. De thans te slopen woonblokken zijn gesitueerd binnen het kader zoals weergegeven in figuur 3. Het aanwezige stukje singel wordt deels gedempt terwijl het andere deel wordt uitgebreid tot een grote waterpartij langs de noordrand van de bebouwing (zie Bijlage 4).

Figuur 3, uitgangssituatie

1.2 Natuurtoets als instrument

Wetgeving en doel Natuurtoets

De regelgeving met betrekking tot natuur kent twee typen bescherming: 'soortbescherming' (Flora- en faunawet) en 'gebiedsbescherming' (Natuurbeschermingswet, Ecologische Hoofd Structuur).

De gebiedsbescherming staat *náást* de soortbescherming: de regels van wetten sluiten elkaar dus niet uit doch vullen elkaar aan.

Daarnaast kan buiten deze soort- en gebiedsbescherming, ook provinciaal natuurbeleid een rol spelen.

Toetsing aan gebiedsbescherming vindt uitsluitend plaats *indien beschermde gebieden in het geding zijn*, terwijl toetsing aan de soortbescherming altijd vereist is, óók in de beschermde gebieden.

Gebiedsbescherming

Aangezien het plangebied midden in grootstedelijk gebied is gelegen is er géén gebiedsbescherming in het kader van de Natuurbeschermingswet of Ecologische Hoofdstructuur in het geding.

Ook in het kader van de stedelijke ecologische verbindingzones (Den Haag 2009) zijn er géén onderdelen in het plangebied betrokken: derhalve wordt hier op gebiedsbescherming niet verder ingegaan (informatie zie Bijlage 1/ blz.37).

Soortbescherming - Flora- en faunawet

De Flora- en faunawet (Ff-wet) is geheel gericht op soortbescherming, dat wil zeggen bescherming van afzonderlijke soorten planten en dieren *'in welke situatie dan ook'*.

Omdat deze wet alle soorten planten en dieren omvat, óók in Nb-wet gebieden, wordt bij natuuronderzoek veelal primair aangehaakt op *deze* wetgeving (zie hieronder).

Deze wet biedt bescherming aan planten en dieren tegen zogeheten 'natuurschade': daarmee wordt gedoeld op negatieve effecten door de ingreep met betrekking tot bepaalde categorieën dieren en planten (zie ook lijst gebruikte termen en afkortingen). Ook in deze wet zijn de Europese Vogelrichtlijn en de Habitatrichtlijn geïmplementeerd. Binnen het beschermingskader van de Ff-wet wordt onderscheid gemaakt tussen een aantal *'wettelijke belangen'* en *verschillende categorieën* planten en dieren (tabellen 1 t/m 3 AMvB; zie LNV 2005/ Staatsblad 2004/501).

Juridisch zwaarder beschermde soorten

Van de categorieën planten en dieren vormen de soorten van 'tabel 2 en 3 AMvB' de juridisch zwaarder beschermde soorten:

- m.b.t. tabel 3 wordt weer onderscheid gemaakt tussen *'Bijlage 1-soorten'* en soorten uit *'Bijlage IV van de Habitatrichtlijn'* (DLG 2006);
- m.b.t. broedvogels wordt onderscheid gemaakt in categorieën 1 t/m 4 (vogels met vaste broedplaatsen en jaarrond beschermde nesten), categorie 5 (vergelijkbaar met 1 t/m 4 doch minder stringente bescherming) en algemene broedvogels (DR 2009; zie Bijlage1/ blz.33).

Daarnaast gelden voor de zwaarst beschermde soortgroepen, te weten soorten uit *Bijlage IV van de Habitatrichtlijn* en *broedvogels categorie 1 t/m 4*, ook verschillende wettelijke belangen waaronder ál of géén ontheffing kan worden verkregen.

Wettelijke belangen

In beginsel vergt bij een 'ruimtelijke ingreep' aanwezigheid van een soort uit tabel 2 en/of 3 AMvB, aanvraag van ontheffing.

Regulier is op een dergelijk nieuwbouwproject als ruimtelijke ingreep, het wettelijk belang *'ruimtelijke inrichting of ontwikkeling'* van toepassing.

Echter, indien soorten van Bijlage IV van de Habitatrichtlijn in het geding zijn (zoals vleermuizen of Rugstreeppad) kan onder dat belang géén ontheffing worden verkregen wat een ernstige belemmering vormt voor de uitvoering van het project.

In dat geval kan worden gezien of ook het wettelijk belang *'dwingende reden van groot openbaar belang met inbegrip van redenen van sociale of economische aard en voor het milieu wezenlijk gunstige effecten'* van toepassing is, onder welk regiem wél een

onthefing kan worden verkregen (zie verder Bijlage 1 blz.31 'wettelijke belangen', blz.33 'uitzonderingspositie broedende vogels' en blz.34 'tabel 3 AMvB').

Ingreep en natuurschade

De voorgenomen ingreep gaat mogelijk ten koste van een deel van de op de planlocatie of in het onderzoeksgebied aanwezige flora en fauna, nader te omschrijven als 'natuurschade'. Dit kan directe natuurschade vanwege de ingreep (aanlegfase) als eventueel ook natuurschade op de langere termijn (gebruiksfase) tot gevolg hebben.

Onder natuurschade zoals bedoeld onder art. 8 t/m 12 van de Flora- en faunawet wordt begrepen de schade welke door werkzaamheden aan ter plaatse voorkomende (individueel of populaties van) beschermde soorten planten en dieren en vaste verblijf- en voortplantingsplaatsen daarvan, wordt toegebracht (zie Bijlage 1/ blz.29-30).

Natuurschade ontstaat door ingrepen als, in de onderhavige situatie, slopen van bouwblokken, kappen van bomen, graaf- en inrichtingswerkzaamheden.

Wat ten aanzien van dieren als 'natuurschade' wordt beoordeeld is verschillend met betrekking tot het gedrag en de leefwijze van de verschillende soorten (zie DLG 2006).

Daarbij staat de vraag centraal of er van de voorgenomen ingreep een 'wezenlijke invloed' van de activiteit of werkzaamheid op een populatie is te verwachten (zie ook LNV 2005; DLG 2006). Dit betreft met name populaties van zeldzame soorten zoals zijn opgenomen in de tabellen 2 en 3 AMvB (juridisch zwaarder beschermde soorten).

Wettelijke zorgplicht

Naast de specifieke regelgeving met betrekking tot de soorten van tabellen 2 en 3 AMvB, bestaat de algemene zorgplicht ten aanzien van alle (planten en) dieren, dus naast de soorten van tabellen 2 en 3 ook voor de soorten van tabel 1 en voor alle onbeschermde soorten (art. 2 Ff-wet, zie ook Bijlage 1/ blz.30-31).

Op grond hiervan dient men, ongeacht vrijstelling of ontheffing, zoveel als redelijkerwijs mogelijk is schade aan deze soorten te voorkomen.

Verstoring of bedreiging van individuele planten of dieren

- * Met betrekking tot juridisch zwaarder beschermde soorten en het strikte beschermingsregiem van een deel daarvan, dient ook strikt te worden voorkómen dat individuen van betreffende soorten worden bedreigd (zie LNV 2005 en DR 2009).
- * In het kader van de zorgplicht ligt dat iets minder strikt: men dient bij uitvoering van ingrepen zodanige maatregelen te nemen dat verstoring of bedreiging van individuele dieren 'zo veel als redelijk verwacht mag worden', wordt voorkomen (zie LNV 2005).

Wettelijke onderzoeksverplichting

Met betrekking tot een ruimtelijke ingreep vereisen de Ff-wet en de Nb-wet om de aanwezige planten- en diersoorten te onderzoeken, de vanwege de ingreep te verwachten natuurschade aan soorten te beoordelen en dit te toetsen aan de wetsregels.

Indien er kans is dat er tevens ontheffingsplichtige soorten planten en dieren van tabel 2 en/of 3 AMvB (Ff-wet) in het plangebied aanwezig zijn dan wel 'aangewezen' soorten uit een beschermd natuurgebied in de omgeving (Nb-wet), vergt dat tevens nadere verificatie door middel van veldinventarisatie en vervolgens beoordeling en toetsing.

In dat kader is dit natuuronderzoek primair gericht op:

- Ff-wet: soorten uit tabellen 2 en 3 AMvB (zie vorige bladzijde) vanwege de eventuele noodzaak tot aanvraag van een ontheffing Ff-wet;

- Nb-wet: soorten waarvoor het beschermde gebied is aangewezen (vastgelegd in het aanwijzingsbesluit) vanwege de eventuele noodzaak tot aanvraag van een vergunning Nb-wet.

De toetsing is gericht op de beoordeling:

- Ff-wet: of aanwezige juridisch zwaarder beschermde soorten door de werkzaamheden kans op verstoring dan wel op bedreiging van individuen en/of (locale) populaties lopen en de gunstige staat van instandhouding in het geding is;
- Nb-wet: of aanwezige 'aangewezen soorten' zodanige verstoring ondergaan dat de instandhoudingsdoelstellingen van het beschermde gebied in gevaar komen.

Deze 'Natuurtoets' vormt de aantoonbare bewijslast op naleving van de wetgeving, waarvan het bevoegde gezag van de Ff-wet bij het Ministerie van EL&I berust en van de Nb-wet bij de provincie.

Met deze Natuurtoets wordt aangetoond en onderbouwd met welke beschermde soorten rekening moet worden gehouden en welke wellicht kunnen worden *uitgesloten* omdat ze er niet worden verwacht, er niet zijn aangetroffen dan wel omdat de plan-ingreep geen natuurschade aan die soorten met zich meebrengt.

1.3 Te verrichten onderzoek

Doel van het onderzoek

Het onderzoek is erop gericht om vast te stellen:

- in hoeverre er in het plangebied juridisch zwaarder beschermde planten en dieren voorkomen;
- in hoeverre deze soorten bescherming genieten in het kader van het soortenbeleid (Flora- en faunawet), gebiedenbeleid (Natuurbeschermingswet) en eventueel aanvullend provinciaal natuurbeleid;
- in hoeverre de ingreep versturende of bedreigende effecten heeft op die flora en fauna;
- welke consequenties dat heeft in het kader van de regelgeving.

De onderzoeksvragen worden beoordeeld aan de hand van de navolgende hoofdstukken: 2/ situatie en beoordeling plangebied, 3/ literatuuronderzoek en 4/ mogelijke consequenties (zie volgende bladzijde).

Onderzoeksplan

- Als eerste vindt beoordeling plaats van de ecologische betekenis en de biotoop, de terreinkenmerken en de daarmee samenhangende habitat door middel van een algemene veldverkenning. Deze beoordeling is gericht op de natuurwaarden van het primaire onderzoeksgebied en de directe omgeving daarvan, met betrekking tot de potentieel te verwachten beschermde soorten flora en fauna.
- Vervolgens wordt de beoordeling getoetst aan indicaties van Het Natuurloket, aan de verspreiding van soorten op basis van reeds bekende biogeografische informatie uit verspreidingsatlassen en overige literatuur, en aan andere beschikbare onderzoeken. Die informatie is veelal zeer incompleet (zie Bijlage 2/ blz.38).
- Op grond van het voorgaande wordt bepaald voor welke soortgroepen nadere veldinventarisaties gewenst zijn: deze moeten in het daartoe meest effectieve deel van het seizoen worden verricht (zie Bijl.3/ blz.39 'onderzoekscriteria' en daarop volgende beschrijving 'methoden').

N.B. Deze scan is vooralsnog zonder aanvullende veldinventarisatie uitgevoerd.

- d) De met literatuuronderzoek en veldverkenning verzamelde informatie wordt aangewend om inzichtelijk te maken:
- * welke beschermde planten en dieren er in het onderzoeksgebied kunnen worden verwacht;
 - * in hoeverre zich daaronder soorten kunnen bevinden waarvoor in de regio een beschermd gebied is aangewezen, waarvoor dan mogelijk de 'externe werking Nb-wet' van kracht kan zijn;
 - * in hoeverre zich daaronder juridisch zwaarder beschermde soorten uit de Flora- en faunawet bevinden welke (nog) nadere veldinventarisatie vergen;
 - * in hoeverre de soorten aangeduid onder b en c, effect van het voornemen en de daarvoor uit te voeren werkzaamheden kunnen ondervinden.

In beginsel wordt in het onderzoek (en in de rapportage) aandacht geschonken aan *alle* mogelijke soortgroepen van (beschermde) organismen. Voor sommige soortgroepen is dat niet méér dan slechts het aangeven waarom daarvan géén beschermde soorten op de locatie worden verwacht, dan wel waarom sommige soorten niet worden bedreigd of verstoord. Hiermee wordt aangetoond en onderbouwd met welke beschermde soorten rekening moet worden gehouden en welke wellicht kunnen worden *uitgesloten*.

Opzet van de rapportage

In de rapportage wordt in principe de volgorde van onderzoeks- en onderbouwingsstappen gevolgd. Waar het voor de betreffende onderbouwingsstap nodig is om informatieve kaders aan te geven, is dat zeer beknopt gedaan waarna voor verdere uiteenzetting wordt verwezen naar de Bijlagen.

In hoofdstuk 1 zijn de uitgangssituatie, het voornemen, de hoofdlijnen van de regelgeving, de aanpak van het onderzoek en de opzet van de rapportage aangegeven. Daarbij is de relevante regelgeving *op onderdelen* nader aangegeven in Bijlage 1 en is in Bijlage 2 ingegaan op bestaande gegevensbronnen.

Hoofdstuk 2 beschrijft de bevindingen van de eerste inventarisatiestap, een verkenning van het onderzoeksgebied. Er wordt ingegaan op de ecologische context, op de terreinkenmerken en op een nadere beoordeling welke juridisch zwaarder beschermde soorten er op basis van de aanwezige biotoop lokale habitat mogelijk kunnen worden verwacht.

Voorts wordt op basis van de verwachtingen kort ingegaan op de mogelijke consequenties daarvan, als onderbouwing voor de vervolgstappen in het onderzoek.

In hoofdstuk 3 is het literatuur- c.q. verspreidingsonderzoek opgenomen.

Samen met de biotoop- en habitatbeoordeling vormt dat de basis voor het beoordelen van noodzakelijk aanvullende veldinventarisaties.

Voor zover soorten op grond van beschikbare gegevens *op voorhand kunnen worden uitgesloten* wordt dat in dit hoofdstuk zorgvuldig onderbouwd.

Dit hoofdstuk wordt beëindigd met een conclusieparagraaf waarin is aangegeven wélke nadere veldinventarisaties nog nodig zijn om aan de regelgeving te voldoen.

In hoofdstuk 4 worden de inventarisatiebevindingen aangegeven, wat weer in een conclusieparagraaf op essenties wordt samengevat. De inventarisatiemethoden zijn omschreven in Bijlage 3.

Hoofdstuk 5 vormt het toetsingshoofdstuk. Hierin worden naar aanleiding van de onderzoeksbevindingen de uitgangspunten voor toetsing en de te verwachten natuurschade aangegeven, waarna de toetsing wordt uitgevoerd en de consequenties met betrekking tot zowel de soort- als de gebiedsbescherming worden aangegeven. Dit hoofdstuk wordt beëindigd met een advies ten aanzien van mitigerende maatregelen: daarbij worden slechts relevante maatregelen in ogenschouw genomen.

Hoofdstuk 6 vormt een eindconclusie waarin puntsgewijs alle relevante onderzoeks- en toetsingsconclusies voor de uitvoering worden samengevat.

Tenslotte wordt in de bijlagen achterliggende informatie verstrekt en wordt de rapportage beëindigd met lijsten van geraadpleegde literatuur en van gebruikte termen en afkortingen.

2 SITUATIE EN BEOORDELING PLANGEBIED

Terreincondities

Het plangebied wordt aan de noordoostzijde begrensd door een singel (foto 1). Er zijn in de ruimere omgeving flink wat grote bomen. Onder meer op de hoek van de Vossenrade en Wezelrade staan enkele zeer grote populieren (foto 2). Bovendien is in noordwestelijke richting de Meppelweg een stevige boomstructuur gesitueerd, onderdeel van de stedelijke ecologische verbindingzones. De te slopen bebouwing is voorts 'oud' met oude constructies, open stootvoegen e.d. Tussen de blokken liggen groene 'binnengebieden' waarin vakken gazon, sierheesters en bomen zich afwisselen (foto 3). Deze elementen, samen met de oudere bebouwing, maken het gebied aantrekkelijk voor vleermuizen.

Foto 1, singel langs de Vossenrade

*Foto 2, grote populieren
hoek Vossenrade/ Wezelrade*

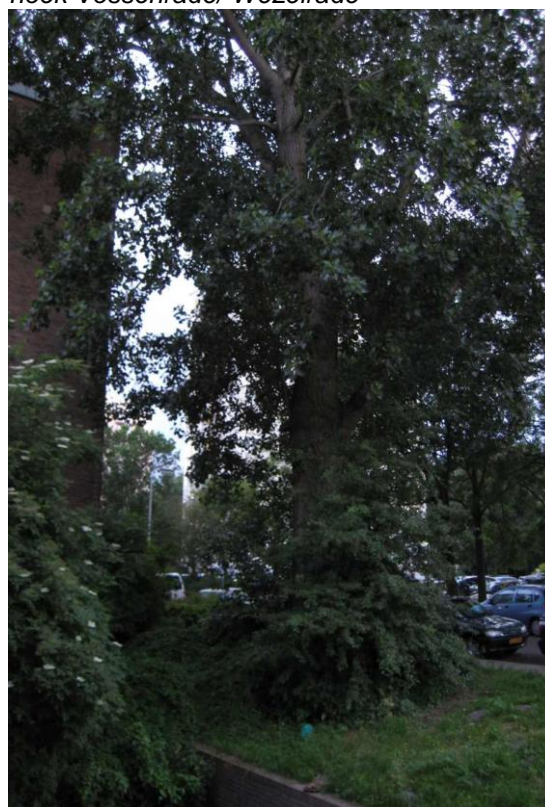

Foto 3, groen binnenterrein

Mogelijke te verwachten soorten

De bebouwing en de ecologische context bieden gunstige mogelijkheden voor vleermuizen met kraam-, zomer-, paar- en/of winterverblijven in gebouwconstructies en vaste vliegroutes langs boomstructuren naar hun foerageergebieden, en voor vogels met jaarrond beschermde nesten aan gebouwen (zoals Huismus en Gierzwaluw) en in bomen (bijvoorbeeld Groene specht).

Mogelijk kan in de singel nog een juridisch zwaarder beschermd visje als Kleine modderkruiper worden verwacht, maar die kans wordt klein geacht.

3 LITERATUURONDERZOEK

Het onderzoek dat in dit hoofdstuk per soortgroep wordt weergegeven omvat de toetsing van reeds bestaande inventarisatie- en verspreidingsgegevens aan de biotoop- en habitatbeoordeling en aan de te verrichten werkzaamheden.

Omdat de gegevens uit de daartoe beschikbare bronnen veelal zeer beperkt zijn dient dikwijls nog aanvullende veldinventarisatie te worden verricht: dit wordt bepaald door de samenhang tussen beschikbare gegevens, de soort ingreep en de biotoop- en habitatbeoordeling van het onderzoeksgebied.

De habitatbeoordelingen zijn gebaseerd op expert-judgement, tegen de achtergrond van de literatuurverwijzingen en verspreidingsgegevens. Waar dit voor de onderbouwing essentieel is voor het vervolgonderzoek, wordt op de habitataspecten nader ingegaan.

3.1 Vaatplanten, mossen en overige begroeiing

Beschikbare gegevens en groeiplaatsbeoordeling

Vaatplanten

Uit de databank van Het Natuurloket (2011) blijkt dat het betreffende kilometerhok goed op vaatplanten is onderzocht waarbij maar liefst 8 ontheffingsplichtige vaatplanten zijn geregistreerd. Echter de Meppelweg ligt eveneens binnen het kilometerhok welke groene bermen kent die door de Gemeente 'natuurvriendelijk' worden beheerd: ongetwijfeld vormt dat de herkomst van de geregistreerde beschermde soorten (zie GroenTeam 2010).

De groeiplaatscondities in het plangebied kenmerken zich door een zodanig traditioneel, intensief plantsoenbeheer dat er geheel géén ontheffingsplichtige soorten zijn te verwachten (zie ook Kreutz 2000; Meyden 2000).

Mossen

Van de mossen zijn in Nederland slechts 5 soorten wettelijk beschermd. Deze komen echter deels *niet* (meer) in Nederland voor of zijn erg zeldzaam, en komen alle slechts onder zeer specifieke en vooral natuurlijke habitatcondities voor.

Deze soorten worden in deze regio *geheel niet* verwacht (zie ook Dort 2002).

Conclusie vegetatieve soorten

Er zijn van zowel *vaatplanten* als *mossen* géén ontheffingsplichtige soorten te verwachten: *deze kunnen op voorhand worden uitgesloten en behoeven ook géén nadere veldinventarisatie.*

3.2 Zoogdieren

Beschikbare gegevens en habitatbeoordeling

Uit de databank van Het Natuurloket (2011) blijkt dat in het betreffende kilometerhok van zoogdieren nauwelijks substantiële gegevens beschikbaar zijn: desondanks zijn 3 algemeen voorkomende soorten en een juridisch zwaarder beschermde soort geregistreerd. Verspreidingsgegevens bieden de volgende inzichten:

Grondgebonden zoogdieren

Soorten die van het betreffende uurhok bekend zijn (5x5 km) betreffen: Egel, Bosspitsmuis, Huisspitsmuis, Mol, Wezel, Eekhoorn, Rosse woelmuis, Bosmuis, Haas en Konijn (Broekhuizen 1992). Daarvan zijn, gezien de habitatcondities, in het plangebied voornamelijk Egel, Mol, Huisspitsmuis en Mol in het plangebied te verwachten (zie ook GroenTeam 2010).

De enige bij de verspreidingsgegevens geregistreeerde ontheffingsplichtige soort betreft Eekhoorn: deze zal wellicht zijn geregistreerd in de boscomplexen van de Uithof en Ockenburg.

Vleermuizen

Uit de verspreidingsatlas (Limpens 1997) is in de regio waarbinnen dit uurhok valt, het voorkomen bekend van 6 soorten vleermuizen: Watervleermuis, Gewone dwergvleermuis, Ruige dwergvleermuis, Laatvlieger, Rosse vleermuis en Tweekleurige vleermuis. Overigens is het niet uitgesloten dat zich ook nog andere soorten in deze regio ophouden.

De habitatcondities met betrekking tot de te slopen bebouwing op de planlocatie zijn zodanig dat hier voornamelijk dwergvleermuizen een verblijfplaats kunnen vinden (zie GroenTeam 2007/2008): in ieder geval zijn Gewone grootovleermuis en Tweekleurige vleermuis hier op basis van de aanwezige habitat op voorhand uit te sluiten, evenals Rosse vleermuis (die slechts bomen bewoont; zie ook Kapteyn 1995).

Gezien de aard van de te slopen bebouwing (zie § 2.2) kan hier mogelijk gebruik als zomerverblijf, kraamkamer, paarverblijf evenals overwinteringsverblijf van dwergvleermuizen worden verwacht. Voorts kan op allerlei plekken ook foerageergebruik worden verwacht. Behalve dat foerageergebruik valt het overige gebruik in het kader van de Ff-wet onder 'vaste verblijfplaatsen'.

Alle vleermuizen staan vermeld in tabel 3 AMvB en zijn samen met hun verblijfplaatsen beschermd door de Habitatrictlijn (REG 1992/1997; zie ook Janssen 2008; Provincie Z-Holland 2004). Daarmee vallen ze onder het zwaarste, strikte beschermingsregiem. Naast verblijfplaatsen vallen ook vaste vliegroutes te allen tijde onder die bescherming terwijl dat voor foerageergebieden afhankelijk is van de plaatselijke omstandigheden. Indien op de onderzoekslocatie vleermuizen worden aangetroffen dan is bedreiging van (een) enkel(e) individu(en) dan wel van specifieke gebruiksfuncties voor die soorten mogelijk, wat maatregelen vergt om dit te voorkomen.

Conclusie zoogdieren

- * Op de onderzoekslocatie worden, gezien de habitatbeoordeling, geheel geen beschermde grondgebonden soorten verwacht: *deze kunnen op voorhand worden uitgesloten zodat nadere veldinventarisatie in het kader van de Ff-wet voor grondgebonden zoogdieren niet nodig is.*
- * Gezien het voorkomen van veel vleermuissoorten in de regio is ten aanzien van vleermuizen in verschillende seizoensdelen *wél nadere veldinventarisatie vereist* (methode zie Bijlage 3 blz.39).

De op grond van de beschikbare gegevens te verwachten en aangetroffen beschermde soorten in het onderhavige plangebied zijn weergegeven in tabel 1 (blz.18).

3.3 Broedvogels

Beschikbare gegevens en habitatbeoordeling

Bij Het Natuurloket bleken van de betreffende kilometerhokken substantiële gegevens van broedvogels beschikbaar te zijn: er zijn in het kilometerhok 70 soorten geregistreerd waaronder 11 van de Rode Lijst.

Een groot deel hiervan evenals alle soorten van de Rode Lijst zullen over- en langstreckende vogels betreffen, als gevolg van de ligging aan de kust (zie ook GroenTeam 2010).

Ongetwijfeld kunnen er op de werklocatie ook verschillende soorten broedende vogels worden aangetroffen in struiken en bomen, maar vooral aan en op gebouwen (Hustings 2002).

Soorten met jaarrond in gebruik zijnde nesten

Onder de broedvogels kunnen ook soorten met jaarrond beschermde nesten worden verwacht: met name Huismus en Gierzwaluw (categorie 2, DR 2009), beide gebruik makend van holtes op en aan gebouwen en woningen, beide ook jaarlijks hetzelfde nest gebruikend waarvan bovendien de nestverblijven ontheffingsplichtig zijn.

Conclusie broedvogels

De onderzoekslocatie kent omstandigheden (bomen, struwelen en gebouwen) waarvan binnen de verstoringszone van de uit te voeren projectwerkzaamheden zeker diverse broedvogels gebruik zullen maken (zie ook hoofdstuk 2).

- * Gezien de te slopen bebouwing en mogelijk te kappen grote bomen *is nadere inventarisatie van gebruik van jaarrond beschermde nesten gewenst* (methode zie Bijlage 3 blz.41).
- * Voor de overige broedende vogels geldt dat indien de juiste voorzorgen in acht worden genomen (ontzien broedtijd of preventieve maatregelen), voor de hier te verwachten soorten in het kader van de Ff-wet géén aanvullende veldinventarisatie is vereist.

De op grond van de beschikbare gegevens te verwachten en aangetroffen beschermde soorten/ soortgroepen in het onderhavige plangebied zijn weergegeven in tabel 1 (blz.18).

3.4 Reptielen en amfibieën

Beschikbare gegevens en habitatbeoordeling

Uit de databank van Het Natuurloket blijken beperkt gegevens beschikbaar te zijn over amfibieën en reptielen. Er staat slechts één amfibie geregistreerd.

Verspreidingsgegevens laten het volgende zien:

Reptielen

In dit uurhok is de Zandhagedis geregistreerd (RAVON 34/ 2010; Creemers 2009). Deze registratie vindt zijn herkomst ongetwijfeld in het duigebied waarvan een deel binnen het uurhok valt (zie ook GroenTeam 2009).

Amfibieën

Verspreidingsgegevens geven aan dat in dit uurhok de Gewone pad en Bruine kikker zijn geregistreerd (RAVON 34/2010; Creemers 2009). Echter ook Bastardkikker en Meerkikker kunnen hier worden verwacht (zie GroenTeam 2010).

Rugstreepad staat in een aangrenzend uurhok geregistreerd (in de omgeving van de duinen), maar voor deze soort is er in het plangebied met zijn wijde omgeving géén geschikte habitat aanwezig.

De habitat biedt verder evenmin aanleiding om hier nog andere zwaarder beschermde amfibieën te verwachten.

Conclusie reptielen en amfibieën

Op de onderzoekslocatie worden, gezien de habitatsituatie, geheel géén reptielen of amfibieën verwacht: *deze kunnen op voorhand worden uitgesloten zodat er ook géén veldinventarisatie nodig wordt geacht.*

3.5 Vissen

Beschikbare gegevens en habitatbeoordeling

Uit de databank van Het Natuurloket 2011 blijken binnen het onderzoeksgebied géén gegevens beschikbaar te zijn van juridisch zwaarder beschermde vissoorten (zie echter Kossen 2007).

Verspreidingsgegevens laten zien dat in een groot deel van het onderzoeksgebied Bittervoorn en Kleine modderkruiper staan geregistreerd (RAVON 38/2010). Echter de habitat in stedelijke wateren is voor deze soorten veelal niet geschikt, zoals ook is gebleken bij eerdere onderzoeken in Den Haag (GroenTeam 2006, 2007/2008, 2009, 2010). De uurhokgegevens vinden hun oorsprong naar verwachting dan ook in delen van het buitengebied die binnen hetzelfde uurhok vallen.

Echter daarmee kunnen deze soorten in een andere watergang nooit objectief 'op voorhand' worden uitgesloten (zie ook Emmerik 2006).

Andere ontheffingsplichtige soorten zijn echter geheel niet te verwachten.

Conclusie vissen

De voorgenomen werkzaamheden gaan gepaard met gedeeltelijke demping en vergraving van de aanwezige singel. Om daarbij natuurschade aan ontheffingsplichtige vissen geheel uit te sluiten is visinventarisatie met steekproeven gewenst.

De op grond van de beschikbare gegevens te verwachten en aangetroffen beschermde soorten in het onderhavige plangebied zijn weergegeven in tabel 1 (blz. 18).

3.6 Insecten en overige ongewervelde soorten

Bij ongewervelden moet men denken aan vlinders, libellen, sprinkhanen en 'overige ongewervelden' zoals mieren, kevers (land en water), kreeftachtigen, weekdieren e.d. Deze groepen kennen eveneens beschermde soorten terwijl voor sommige soorten ook een ontheffingsplicht geldt zoals Groene glazenmaker, Gestreepte waterroofkever of Platte schijfhoren.

Beschikbare gegevens en habitatbeoordeling

In de databank van Het Natuurloket zijn geen substantiële gegevens beschikbaar over deze soortgroepen.

Verspreidingsgegevens geven aan dat er in het plangebied géén specifieke leefgebieden zijn voor andere juridisch zwaarder beschermde soorten (dagvlinders: Bos 2006; libellen: Dijkstra 2002; sprinkhanen: Kleukers 2004; mieren: Peeters 2004). De habitat van het plangebied is daarvoor ook ongeschikt.

Ook voor de meeste beschermde ‘overige ongewervelde’ waterorganismen biedt de waterhabitat géén specifieke aanknopingspunten (Cuppen 2005/2007), behalve mogelijk voor Platte schijfhoren (Gmelig Meyling 2008). Slechts deze soort kan in de wijdere regio in het buitengebied worden verwacht, doch het stedelijke water beschikt niet over voldoende waterplantenvegetaties om dit water voor deze soort geschikt te doen zijn.

Conclusie ongewervelden

Op de onderzoekslocatie zijn gezien het karakter als stedelijk water géén insecten of ongewervelde soorten van tabel 2 of 3 AMvB en zelfs geheel geen *beschermde* soorten te verwachten. *Deze kunnen op voorhand worden uitgesloten zodat ook géén nadere veldinventarisatie nodig is.*

3.7 Conclusies t.a.v. juridisch zwaarder beschermde soorten

Op basis van de gebiedssituatie, de habitat binnen het plangebied en verspreidingsgegevens kunnen in het plangebied de volgende juridisch zwaarder beschermde soorten mogelijk worden verwacht:

- a) vaste verblijfplaatsen en/of vaste vliegroutes van dwergvleermuizen (op basis van verspreidingsgegevens en habitat);
- b) jaarrond beschermde nesten in woonblokken en/of oudere bomen (op basis van verspreidingsgegevens en habitat);
- c) de visjes Bittervoorn en Kleine modderkruiper (op basis van uitsluitend verspreidingsgegevens).

Nader veldonderzoek naar gebruik van de ingreeplocatie naar bovengenoemde soorten is nodig vanwege wettelijke verplichting met betrekking tot mogelijke natuurschade door de ingreep (zie ook blz.4-5).

4 NADERE VELDINVENTARISATIE

4.1 Uitgangspunten voor veldinventarisatie

Voor veldinventarisatie wordt uitgegaan van:

- * soorten welke in het kader van de Ff-wet zijn vermeld op tabel 2 of 3 AMvB en volgens verspreidingsgegevens in deze regio kunnen worden verwacht, en
- * soorten die er tevens, gezien de lokale habitat op en rond de werklocatie, mogelijk leefomstandigheden kunnen vinden *en bovendien* door de voorgenomen werkzaamheden mogelijk kunnen worden verstoord of bedreigd.

Algemene broedvogels behoeven in dit kader geén nadere veldinventarisatie: deze zijn reeds gebonden aan strikte regelgeving in het kader van de Ff-wet (Gedragscode broedvogels, zie Vogelbescherming 2004).

4.2 Bevindingen veldinventarisatie

Seizoen en uitvoering veldinventarisaties

De inventarisaties hebben op de volgende momenten plaatsgevonden:

- * In de vroege nacht van 15 mei en late nacht en de vroege ochtend van 16 mei:
 - vleermuizen (kraam- en zomerverblijf, vaste vliegroutes)
 - vogelsoorten met jaarrond beschermde nesten;
- * In de vroege nacht van 8 juni en late nacht en de vroege ochtend van 9 juni:
 - vleermuizen (kraam- en zomerverblijf, vaste vliegroutes)
 - vogelsoorten met jaarrond beschermde nesten;
 - steekproeven met betrekking tot vissen.
- * In de nachten van 25 augustus en van 9 september:
 - vleermuizen (paarterritoria).

4.2.1 Inventarisatie vleermuizen en vogels

De te onderzoeken bouwblokken D, E, F en G hebben boven de ramen steeds twee open stoot-voegen naar de spouw. Op de kopse kanten zijn ventilatie-openingen waarop roostertjes zijn aangebracht.

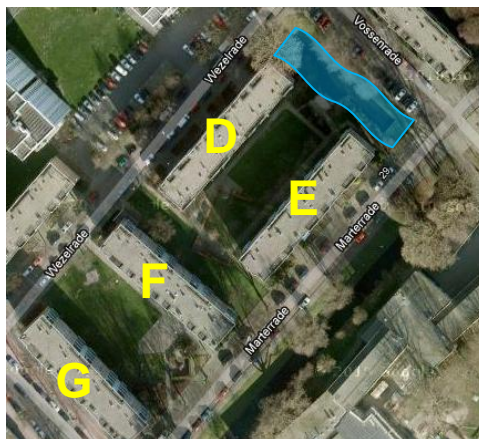
Eerste zomerinventarisatie, vroege nacht van 15 mei 2011

Zon onder 21.30 uur. Temperatuur 12 ° C,
windkracht 2-3, bewolking 8/8.
Start detectoronderzoek 21.15 uur.

Vleermuizen:

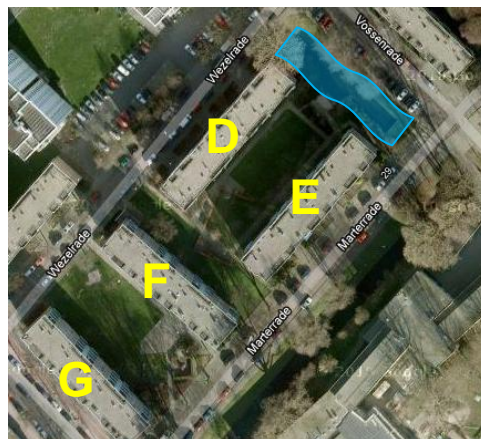
Om 22.10 uur vliegt een *Gewone dwergvleermuis* door het binnenterrein tussen de gebouwen D en E (zie figuur).

Deze avond verder geen vleermuiswaarnemingen meer: detectie gestopt om 23.15 uur.

Overige waarnemingen:

- * Om 21.58 uur vliegt er nog een Gierzwaluw langs: deze moet een nest dicht in de buurt hebben.
- * 's nachts lopen er twee blauwe reigers en enkele woerden van Wilde eend op het gazon.

**Eerste voorzomerinventarisatie,
vroeg ochtend van 16 mei 2011**

Zon op 05.48 uur, temperatuur 9° C,
windkracht 4, bewolking 8/8.
Start detectoronderzoek 04.30 uur.

Vleermuizen:

Om 04.56 uur vliegt wederom een *Gewone dwergvleermuis* door het binnenterrein tussen bouwblokken D en E (zie figuur).

Om 05.04 uur er vloog een *Gewone dwergvleermuis* over de watergang (zie figuur) aan de kopse zijden van bouwblokken D en E.

Om 05.16 uur vliegt een *Gewone dwergvleermuis* tussen bouwblokken D en E door in de richting van bouwblok F en vliegt verder door.

Deze ochtend verder geen vleermuiswaarnemingen meer, er is ook géén zwermgedrag vastgesteld: detectie gestopt om 06.45 uur.

Overige waarnemingen:

- * Gedurende de waarnemingstijd verbleef er lange tijd een Egel op het gazon.
- * Op de dakranden twee zwarte kraaien en veel meeuwen.
- * Aan de Marterrade een Nijlgans met 7 grote jongen.
- * In de watergang bij bouwblokken D en E, twee meerkoeten.
- * Er zijn géén vogels van jaarrond beschermde nesten vastgesteld.

Tweede voorzomerinventarisatie, vroeg nacht van 8 juni 2011

Zon onder 22.00 uur. Temperatuur 15 ° C, windkracht afnemend van 4-5 naar 2-3, onbewolkt. Start detectoronderzoek 21.40 uur.

Vleermuizen:

Om 22.31 uur foerageert een *Gewone dwergvleermuis* boven het water van de singel (kopse kant bouwblokken D en E), evenals om 22.43 uur.

Om 22.44 uur foerageert een *Gewone dwergvleermuis* kort boven het binnenterrein tussen de bouwblokken D en E.

Om 22.50 uur vliegt een *Gewone dwergvleermuis* uit de Marterrade richting Vossenrade (via kop gebouw E en kop singel); om 23.01 uur foerageert een *Gewone dwergvleermuis* op die zelfde hoek van Marterrade en Vossenrade.

Om 23.05 uur foerageert weer een *Gewone dwergvleermuis* kort boven het binnenterrein tussen bouwblokken D en E.

Detectie gestopt om 23.55 uur.

***Tweede voorzomerinventarisatie,
vroeg ochtend van 9 juni 2011***

Zon op 05.24 uur. temperatuur 10° C,
windkracht 3-4, bewolking 4/8.
Start detectoronderzoek 04.00 uur.

Vleermuizen:

Tussen 04.24 en 04.35 foerageert een Gewone dwergvleermuis weer boven het binnenterrein tussen de bouwblokken D en E.

Om 04.44 foerageert er weer één kort op diezelfde plek, waarna geen meer vleermuizen meer worden waargenomen. Er is ook géén zwermgedrag vastgesteld: detectie gestopt om 06.00 uur.

Overige waarnemingen:

- * wederom meeuwen op de dakranden (Zilvermeeuw en Kleine mantelmeeuw) en bij een vuilnisbak.
- * Er zijn géén vogels van jaarrond beschermde nesten vastgesteld.

Inventarisatie paarplaatsen

Eerste nacht, 25 augustus vanaf 00.10 uur

Temperatuur 16-14° C, windkracht 2, bewolking 3/8, droog.

Vrijwel de gehele waarneemtijd was er een *Gewone dwergvleermuis* aan het foerageren in de Hermelijnrade, aansluitend op de Vossenrade bij de daar aanwezige bomen en watergang (buiten de werkgrens, bovenzijde figuur).

Slechts enkele keren elders een seconde een *Gewone dwergvleermuis* gehoord.

Er zijn (nog) geen baltsroepende dieren waargenomen, wellicht nog 'te vroeg' in de paartijd vanwege het verloop van het seizoen.

Detectie gestopt om 02.35 uur.

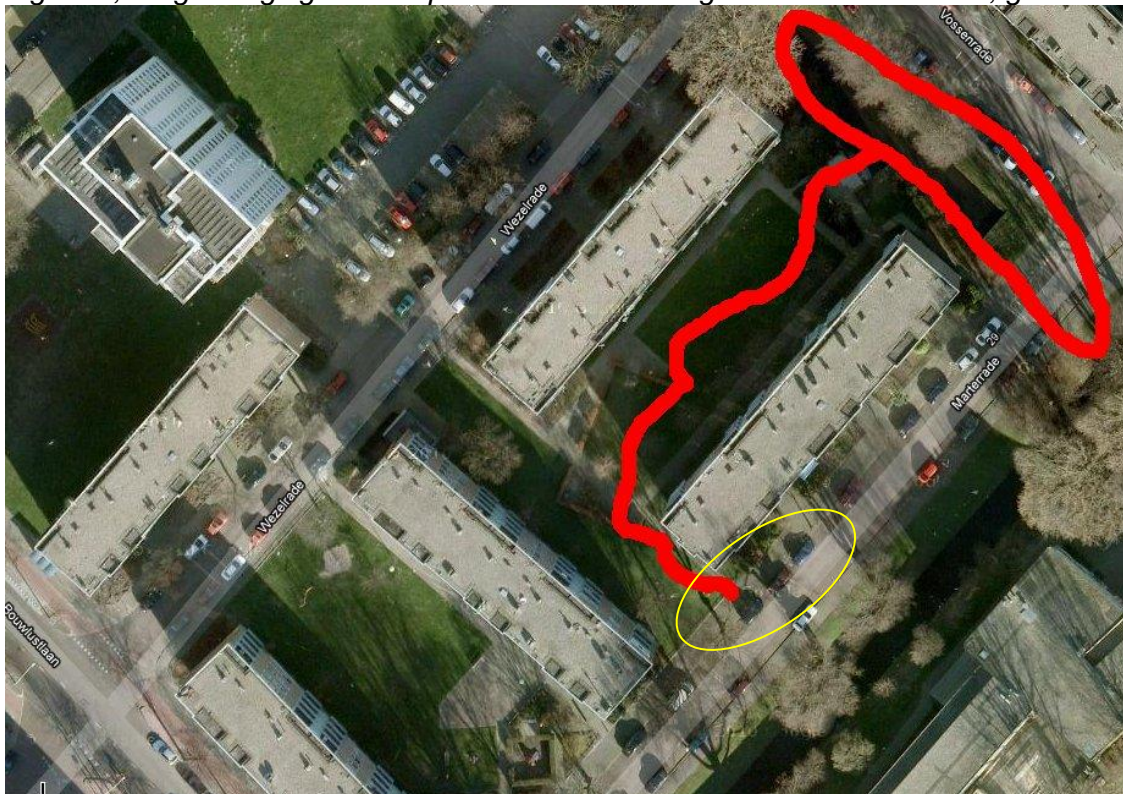
Tweede nacht, 9 september vanaf 00.30 uur

Temperatuur 14-13° C, windkracht 3-4, bewolking 2/8, droog.

Met grote frequentie was er een *Gewone dwergvleermuis* aan het vliegen bij de bomen en watergang in de Vossenrade/ Hermelijnrade en boven het binnenterrein tussen de bouwblokken D en E. Het dier vloog dan weer rond de zuidelijke kopgevel van gebouw E en vervolgens weer terug (zie figuur 4 volgende bladzijde), daarbij regelmatig baltsroepen ten gehore brengend: het typische territoriale gedrag rond de locatie waar een paarverblijf is. Gezien de 'heen en weer' beweging rond de zuidelijke kopgevel van bouwblok E wordt vermoed dat dáár ergens de toegang tot het paarverblijf zit, maar bij deze soort is de ingang nooit echt vast te stellen.

In 2007 werd op deze hoek eveneens territoriaal gedrag van een *Gewone dwergvleermuis* vastgesteld (GroenTeam 2007/2008; zie gele cirkel in figuur 4), dus hetzelfde paarverblijf is kennelijk nog steeds in gebruik.

Figuur 4, vliegbeweging baltsroepende Gewone dwergvleermuis: rood 2011, geel 2007

4.2.2 Inventarisatie vissen en andere waterorganismen

Met steekproeven in de betreffende singel werden geheel geen waterorganismen aangetroffen: het water is ook volstrekt zonder waterplanten.

4.2.3 Conclusies veldinventarisatie

Op grond van de veldinventarisatie van juridisch zwaarder beschermde soorten kan het volgende worden vastgesteld:

- 1) Vleermuizen
In één van de te slopen bouwblokken (zie figuur 4) is een paarverblijf van Gewone dwergvleermuis aangetroffen.
- 2) Bovendien worden de ruimten rond het betreffende bouwblok het gehele seizoen door gebruikt als vaste foerageerlocatie van dezelfde soort.
- 3) Vogels met jaarrond beschermde nesten en vissen
Deze zijn in de bouwblokken en bomen, respectievelijk in de singel op de planlocatie, *niét aangetroffen* en kunnen derhalve ten aanzien van de voorgenomen werkzaamheden worden uitgesloten.

Tabel 1: mogelijk op de locatie te verwachten, door de Ff-wet beschermde soorten

1	2	3	4	5	6	7	8
Beschermde soorten	GT 2011	gedrags Indicatie	eerder aangetr.	verst. kans	HR Bijl.IV	RL	art. 75 AMvB Ff-wet bij 'dringende reden van . . '
VAATPLANTEN	<i>niet van toepassing, geen geschikte habitat aanwezig</i>						
MOSSEN	<i>niet van toepassing, geen geschikte habitat aanwezig</i>						
GRONDGEBONDEN ZOOGDIEREN							
Egel, Huis- en Bosspitsmuis	n.v.t.	L	Uu 1992	C	Nee	Nee	Alg. Vrijstell./ zorgplicht
Bosmuis	n.v.t.	L	Uu 1992	C	Nee	Nee	Alg. Vrijstell./ zorgplicht
VLEERMUIZEN							
Gewone dwergvleermuis	Ja	F, PV	Uu 1997	A	Ja	Nee	tabel 3, ontheffingsplicht
overige soorten	Nee	-	Uu 1997	-	-	-	n.v.t.
BROEDVOGELS							
op akkers en weiden, op water en langs watergangen	Ja	V, L	Uu 2002	A	-	-	broedverstoring verboden
jaarrond beschermde nesten	<i>niet van toepassing, geen verstoringsgevoelig gebruik aangetroffen</i>						
REPTIELEN	<i>niet van toepassing, geen geschikt leefgebied voor Zandhagedis</i>						
AMFIBIEËN							
Gewone pad, Bruine kikker	n.v.t.	L	2010	B	Nee	Nee	Alg. Vrijstell./ zorgplicht
Bastaard- en Meerkikker	n.v.t.	L	2010	C	Nee	Nee	Alg. Vrijstell./ zorgplicht
VISSEN	<i>niet van toepassing, niet aangetroffen en geen geschikte habitat</i>						
INSECTEN	<i>niet van toepassing, geen verspreiding en geen geschikte habitat</i>						
OVERIGE ONGEWERVELDEN	<i>niet van toepassing, niet aangetroffen en geen geschikte habitat</i>						
<p>VERKLARING bij tabel 1</p> <p>Kolom 2 op terrein aangetroffen bij veldinventarisatie door GroenTeam in 2011 n.v.t. = geen veldinventarisatie uitgevoerd</p> <p>Kolom 3 gedragsindicatie: de functie die voor de betreffende soort <i>mogelijk</i> in het geding is; V = voortplantingsgebied PV = paarverblijf F = (vaste) foerageerlocatie L = leefgebied Vvl = vaste vliegroute IW = incidentele waarneming</p> <p>Kolom 4 eerder aangetroffen, gegevens van derden Uu = in betreffende uurhok (5 x 5 km, verspreidingsgegevens)</p> <p>Kolom 5 A = verstoringkans aanzienlijk B = verstoring kansrijk C = gezien de situatie slechts zeer geringe kans op verstoring D = gezien de situatie géén kans op significante verstoring</p> <p>Kolom 6 opgenomen in Bijlage IV van de Habitatrichtlijn Kolom 7 staat op vigerende Rode Lijst (LNV 2004); Kolom 8 beginsel m.b.t. regelgeving volgens art. 75 AMvB van de Flora- en faunawet, waaronder 'zorgplicht' (LNV 2005);</p>							

5 TOETSING AAN REGELGEVING

5.1 Uitgangspunten voor toetsing aan de Ff-wet

Algemeen

Het literatuuronderzoek, beoordeling van de potentiële natuurschade door de ingrepen, de biotoop- en habitatbeoordeling en de aanvullende veldinventarisaties zijn in samenhang beoordeeld met betrekking tot de aspecten welke relevant zijn in het kader van de Ff-wet (of de Nb-wet).

Op basis hiervan is vastgesteld welke beschermde soorten er op de werklocatie kunnen worden verwacht, voor welke soorten nadere veldinventarisatie vereist is en welke soorten vervolgens zijn aangetroffen.

Juridisch zwaarder beschermde soorten

De juridisch zwaarder beschermde soort die op de ingreeplocaties onder bepaalde condities natuurschade kunnen ondervinden, betreft:

- Gewone dwergvleermuis, paarverblijf in te slopen bouwblok.

Dit betreft een soort van tabel 3 AMvB en tevens een soort van Bijlage IV van de Habitatrichtlijn (zie Bijlage 1/ blz.34): voor deze soort is aanvraag van ontheffing nodig.

Behalve de vleermuis en te verwachten broedgevallen van algemene broedvogels, zijn er verder géén juridisch zwaarder beschermde soorten of gebruiksvormen daarvan in het plangebied in het geding.

5.2 Te verwachten natuurschade van het project

Algemeen

Hierbij wordt uitgegaan van de specifieke werkzaamheden welke bij dit project zijn voorgenomen, met name het slopen van bouwblokken, kappen van bomen, verwijderen van overige begroeiing, bouwrijp maken, bouwen en nieuwe terreininrichting.

Er wordt vooral ingezoomd op de soorten van tabel 2 en 3 AMvB zoals deze van belang zijn in het kader van de regelgeving van de Flora- en faunawet en in zoverre deze door de voorgenomen werkzaamheden natuurschade kunnen ondervinden.

Door de fysieke aard van de werkzaamheden kunnen de meer mobiele soorten zoals kleine grondgebonden zoogdieren en vogels buiten de voortplantingstijd, zichzelf afdoende vrijwaren voor dit soort bedreiging door de onrustplek te ontvluchten.

Echter met betrekking tot broedende vogels en amfibieën dreigen een aantal minder vanzelfsprekend te voorkomen verstoringfactoren: deze vergen specifieke aandacht in het kader van de zorgplicht.

Daarnaast vergen broedende vogels en Gewone dwergvleermuis met een juridisch zwaardere bescherming, nadere toetsing:

Potentiële natuurschade aan broedvogels

Binnen het plangebied zijn vooral in omringende begroeiing, langs de singel en op het water broedende vogels te verwachten, maar kunnen visueel soms nauwelijks worden vastgesteld. Broedende vogels zijn zeer kwetsbaar en vallen onder strikte bescherming.

Ze kunnen in hun broedactiviteit worden verstoord door werkactiviteiten met overmatige geluiden en beweging op korte afstand. De verstoring ontstaat slechts tijdens het proces van territoriumvestigen en broeden: nadat de jongen zijn uitgevlogen en het nest niet meer gebruiken, wordt volgens de wet geacht dat er géén verstoring meer plaatsvindt.

Wanneer potentieel verstorende activiteiten een aanvang hebben genomen vóórdát het proces van territoriumvestigen en broeden is aangebroken waardoor vogels met hun broedactiviteiten de locatie zullen mijden, wordt dat *niét* als 'verstoring' aangemerkt. Dit kan worden beschouwd als 'preventieve maatregel' om verstoring te voorkomen.

Potentiële natuurschade aan vleermuizen

Paarverblijf Gewone dwergvleermuis

Bij de sloop van het meest noordoostelijke bouwblok dat naar de Marterrade gekeerd staat (zie figuur 4 blz.17) zal dit paarverblijf teniet worden gedaan.

Er zijn voor de ingreep géén alternatieve mogelijkheden beschikbaar: het woonblok is zodanig verouderd dat het niet meer aan bestaande wooneisen kan voldoen en zodoende moet worden vervangen door nieuwbouw. Handhaven van het blok is dus geen optie.

Vaste foerageerlocatie Gewone dwergvleermuis

De wijde omgeving biedt echter voldoende vergelijkbare foerageermogelijkheden terwijl er ook in de nieuwe situatie weer geschikte foerageeromstandigheden ontstaan, zodat met de ingreep aan deze gebruiksfunctie géén significante verstoring wordt toegebracht zodat hiervoor ook géén ontheffing nodig is.

5.3 Toetsing natuurschade: consequenties van bevindingen

Uit de vorige paragraaf blijkt dat met de ingreep dreigende natuurschade zal ontstaan met betrekking tot:

- beschermde soorten van tabel 1 AMvB (art. 2 Ff-wet/ zorgplicht);
- algemene broedvogels (tabel 2 AmvB);
- een paarplaats van Gewone dwergvleermuis.

Afgezien van de specifieke problematiek met betrekking tot vleermuizen en broedvogels (zie volgende bladzijde), dient steeds in de toetsing de gunstige staat van instandhouding van de betreffende soorten te worden betrokken.

Wettelijk belang m.b.t. Gewone dwergvleermuis

Ontheffing voor te veroorzaken natuurschade aan een soort van tabel IV van de Habitatrichtlijn kan uitsluitend worden verkregen indien het project aan bepaalde wettelijke belangen voldoet.

In het onderhavige geval kan daartoe slechts het wettelijk belang *'dwingende reden van groot openbaar belang met inbegrip van redenen van sociale of economische aard en voor het milieu wezenlijk gunstige effecten'* van toepassing zijn (zie blz.3 en Bijlage 1/ blz.34 pt.3). Dat belang kan slechts van toepassing zijn indien het project betrekking heeft op activiteiten die van algemeen, breed maatschappelijk belang zijn. Het moet gaan om openbare belangen, dus niet om activiteiten die enkel ten goede komen aan een particulier, aan enkelen of aan een beperkte regio.

Daarnaast moet het openbaar belang 'van groter gewicht' zijn; dat zal in de meeste gevallen alleen zo zijn als het een lange termijn betreft.

Dwingende reden van groot openbaar belang

De ingreep vindt zijn bevestiging in het besluit van het College van Burgemeester en Wethouders van de Gemeente Den Haag van 22 februari 2005 (kenmerk DSO/ 2005 .130).

Daarin stemt het College in met de uitgangspunten zoals omschreven in het projectdocument 'gebiedsontwikkeling De Raden'.

De kaders van herontwikkeling zijn ontleend aan doelstellingen uit de Nota De Kracht van Den Haag. Eén en ander heeft geleid tot een samenwerkingsovereenkomst tussen Gemeente en Vestia waarin de nadere uitgangspunten en het te ontwikkelen woningbouwprogramma zijn vastgelegd.

De plannen zijn vervolgens verwerkt in de Structuurvisie Den Haag Zuidwest welke na de vereiste inspraak door de gemeenteraad is vastgesteld op 16 december 2004.

In de periode 15 november t/m 13 december 2004 heeft vervolgens inspraak over het concept stedenbouwkundig plan en de concept uitgangspunten plaatsgevonden, wat *niet* tot aanpassingen heeft geleid, waarna het bovengenoemde besluit van 22 februari 2005 tot stand is gekomen. Het stedenbouwkundig plan vormt daarmee een deeluitwerking van de Structuurvisie, welk stedenbouwkundig plan inmiddels de instemming heeft van de Gemeente.

Het thans vigerende bouwplan is ontwikkeld op basis van het Stedenbouwkundig plan 'De Raden 3A & 3B'. Het onderhavige bouwplan (3A) is strijdig met de plankaart en/of voorschriften van het vigerende Uitbreidingsplan Bouwlust. Voor de planologische inpassing wordt een aanvraag om omgevingsvergunning voor de activiteit bouwen bij de gemeente ingediend. De gemeente Den Haag zal dan de van toepassing zijnde uitgebreide voorbereidingsprocedure voeren als bedoeld in artikel 3.10 Wabo.

Daarmee is een zorgvuldig ontwikkelingsproces doorlopen waarmee ook de '*dwingende reden van groot openbaar belang met inbegrip van redenen van sociale of economische aard*' actueel is geworden.

Toetsing m.b.t. soorten van tabel 1 AMvB en onbeschermden soorten

Voor deze groepen geldt de '*wettelijke zorgplicht*' (zie Bijlage 1 blz.31-31).

Om natuurschade aan deze soorten zoveel mogelijk te voorkomen dienen de werkperiode, en de wijze van werken en de daarbij te hanteren preventie *aantoonbaar* zoveel als mogelijk te worden aangepast. Hiervoor is echter géén toetsingsprocedure c.q. ontheffing vereist: dit valt onder de eigen verantwoordelijkheid van de initiatiefnemer.

Toetsing m.b.t. broedvogels

Alhoewel vallend onder tabel 2 AMvB is hierop, zoals eerder aangegeven, de uitzonderingsregel van toepassing (zie Bijlage 1/ blz.33), waarbij tijdens de broedperiode een strikt beschermingsregiem geldt (zie 'gunstige staat' hieronder en uitwerking mitigerende maatregelen).

Er zijn in het werkgebied afgezien van broedvogels, géén vogelsoorten met een jaar rond beschermd nest evenmin als andere soorten uit tabel 2 aanwezig.

Gunstige staat van instandhouding van algemene broedvogels:

Vanwege het strikt ontzien van broedgevallen van broedende vogels zonder vaste broedplaatsen is de gunstige staat van instandhouding geheel niet in het geding.

Toetsing van soorten van tabel 3 AMvB

Volgens de Ff-wet gelden voor deze soorten de volgende toetsingscriteria:

- * deze vergen een 'uitgebreide toets' (zie Bijlage 1/ blz.47);
- * daartoe vergen deze soorten toetsing aan zowel de landelijke als aan de lokale gunstige staat van instandhouding;
- * bij soorten van Bijlage IV van de Habitatrichtlijn dient te worden getoetst welk wettelijk belang in het geding is, op basis waarvan al of geen ontheffing kan worden verkregen;
- * er dient te worden aangegeven welke alternatieven voor de ingreep zijn overwogen en waarom die niet zijn toegepast;
- * er dient te worden aangegeven op welke wijze 'zorgvuldig handelen' wordt gega-randeerd.

Bij ontheffing binnen dat kader spelen de invloed van effecten op de ecologische gebruiksfunctie, in samenhang met de lokale 'gunstige staat van instandhouding' en de beschikbaarheid van alternatieven, een belangrijke rol.

Toetsing natuurschade paarplaats Gewone dwergvleermuis aan de regelgeving

In het plangebied dreigt met de uitvoering van de voorgenomen ingreep een paar-verblijf van Gewone dwergvleermuis in een te slopen bouwblok te verdwijnen.

Dit is een soort van Bijlage IV van de Habitatrichtlijn: hiervoor is slechts ontheffing te verkrijgen op basis van het wettelijk belang '*dwingende reden van groot openbaar belang enz.*'

Daarbij dienen zodanig mitigerende maatregelen te worden genomen dat de ecologische functionaliteit van het vaste paarverblijf zo goed als mogelijk gewaarborgd blijft.

Gunstige staat van instandhouding Gewone dwergvleermuis:

Alhoewel de gunstige staat van deze soort in Europa onder druk staat is het in Nederland een (nog) vrijwel overal voorkomende gebouw-bewonende soort. Zowel in landelijke als stedelijke, oudere bebouwing vindt deze soort nog voldoende alternatieven voor hun verblijfplaatsen, waarbij de eisen die de soort stelt aan paarverblijven en de locatie daarvan *minder* kritisch zijn dan de eisen die worden gesteld aan kraam-, zomer- en winterverblijven.

Wél ontstaat door technische ontwikkelingen in de bouwwijze een afnemende beschikbaarheid van toegankelijke verblijfsruimten, waarmee op termijn van deze soort ook in Nederland de gunstige staat onder druk kan komen te staan.

Handhaving en sancties

De handhavende organisatie van het Ministerie van LNV is de Algemene Inspectie Dienst (A.I.D.) doch controle kan ook worden uitgevoerd door andere wetshandhavers in het kader van de natuurwetgeving (zoals bijvoorbeeld een opsporingsbevoegde boswachter of jachtopziener).

Controle door de A.I.D. kan plaatsvinden op basis van steekproeven en ook op basis van melding van onzorgvuldigheden door particulieren.

De Natuurtoets, de beoordeling naar aanleiding van de toetsingsprocedure en de ecologische verslaglegging van de genomen maatregelen vormen bij controle de bewijslast dat aan de wetgeving is voldaan.

Indien bij controle op de werkzaamheden de genomen voorzorgen niet afdoende worden geacht kan door de controlerende ambtenaar een boete worden opgelegd (in het kader van een 'economisch delict') en kan het werk worden stilgelegd totdat wél afdoende maatregelen (kunnen) worden genomen.

5.4 Advies mitigerende maatregelen

Betekenis en doel mitigerende maatregelen

Mitigerende maatregelen omvatten het zodanig aanpassen van een (plan voor een) ingreep of uitvoeringswijze dat de negatieve effecten op de natuur ('natuurschade') worden voorkomen dan wel tot een minimum worden beperkt. Daartoe behoren tevens aanvullende, preventieve maatregelen en uitvoeringsvoorwaarden (zoals het rekening houden met voortplantingsperioden, een aangepaste wijze van werken en dergelijke, zie onder).

Het specifiekere doel van mitigerende maatregelen in het kader van de Ff-wet omvat bij het onderhavige project:

- * het *strikt* voorkomen van natuurschade aan Gewone dwergvleermuis;
- * het *strikt* voorkomen van natuurschade aan broedende vogels als groep met een uitzonderingspositie;
- * het in het kader van de wettelijke zorgplicht *zovél als redelijkerwijs mogelijk* voorkomen van natuurschade aan vrijgestelde soorten;

De voorgestelde maatregelen zijn zoveel mogelijk afgestemd op hetgeen de beoordelende instantie, het Ministerie van EL&I, voorschrijft in reguliere zin (zorgplicht), dan wel vereist als voorwaarde bij het toekennen van een ontheffing (zie ook DLG 2006 en DR 2009).

Algemene uitgangspunten mitigerende maatregelen

Deze maatregelen zijn algemeen geldend voor de meeste soortgroepen en soorten.

1. Kwetsbare perioden

De voortplantingstijd als meest kwetsbare periode voor alle diersoorten dient bij dreigende natuurschade te worden ontzien. De voortplantingstijd valt voor de meeste diersoorten min of meer samen (zie verder onder de specifieke mitigerende maatregelen voor de verschillende soortgroepen).

2. Voorwaarden bij start van werkzaamheden

De werkzaamheden dienen op een zodanige wijze te worden gestart dat de op de werkplek *aanwezige dieren bij verstoring kunnen ontvluchten* en dat bij het verdere verloop van werkzaamheden dieren niet 'opgesloten' raken doch vluchtruimte behouden.

3. Opsluiting voorkomen

Voorts dienen werkzaamheden zodanig te worden uitgevoerd dat bij het verdere verloop dieren niet 'opgesloten' raken, bijvoorbeeld in een afgesloten situatie zoals amfibieën in een bouwput.

4. Zorg voor alle aan te treffen dieren

Wanneer tijdens de werkzaamheden individuele dieren worden aangetroffen worden deze voorzichtig opgepakt en op een voor de soort geschikte en veilige plek in de omgeving weer weggezet.

Specifieke mitigerende maatregelen

Mitigerende maatregelen broedende vogels

Broedende vogels vallen tijdens broedactiviteiten onder een strikt beschermingsregiem (zie protocollen 12 en 13 Rijnland 2010).

In de onderhavige projectsituatie kunnen broedende vogels worden aangetroffen op het water, in oeverzones, in ruige kruidenbegroeiing maar ook op het dak van de bebouwing (scholeksters).

Bij sloop, kap en terreinwerkzaamheden moet verstoring worden uitgesloten vanaf het moment van nestelen totdat de jonge vogels vliegvlug zijn.

Bedreigende werkzaamheden en broedseizoen:

Werkzaamheden waarmee broedende vogels en hun in gebruik zijnde nesten kunnen worden bedreigd of verstoord dienen binnen de verstoringszone achterwege te blijven zolang de broedende vogels daar aanwezig (kunnen) zijn.

In het algemeen loopt de broedperiode van ca. begin maart tot half juli, echter van watervogels tot in augustus (m.n. Meerkoet).

Men moet daarbij voor het onderhavige project denken aan werkzaamheden aan watergangen en ter plaatse van dichte maaiveldbegroeiing.

Preventie bij werkzaamheden rond en in het broedseizoen

Indien werkzaamheden op dezelfde locatie dóórlopen tot in de broedperiode vergt dat start van de werkzaamheden in uiterlijk eind februari en vervolgens het uitvoeren van de werkzaamheden in doorlopende continuïteit zodat daarmee preventief het nestelen van vogels wordt voorkomen. Voor preventieve maatregelen om broedgevallen te voorkomen kunt u informatie inwinnen bij uw ecologisch adviseur.

Indien het onoverkomelijk blijkt om pas tijdens het broedseizoen te starten met verstorende werkzaamheden dient daartoe eerst advies van een vogelkundige te worden ingeroepen (veldcontrole op aanwezige nesten) met wie kan worden bepaald welke preventieve maatregelen dan alsnog nodig zijn, bijvoorbeeld terreindelen met rust laten, een afscherming plaatsen e.d.

Tijdelijk onderbreken werkzaamheden en herstart:

Indien tussen 1 maart en half juli een rustperiode in de werkzaamheden onvermijdelijk is (bijv. vakanties) dient bij hervatting van de werkzaamheden een terzake kundige met een ochtendcontrole vast te stellen of er broedende vogels aanwezig zijn, in welk geval mitigerende maatregelen nodig zijn zoals afschermen van de broedsituatie totdat de jongen zijn uitgevlogen (wat een aantal weken belemmering met zich meebrengt).

Mitigerende maatregelen amfibieën

In dit project dient op alle locaties waar graafwerkzaamheden worden uitgevoerd, rekening te worden gehouden met padden of een enkele kikker en de condities waaronder deze kunnen worden verwacht, zodat er met de werkzaamheden rekening mee kan worden gehouden. De dieren verschuilen zich overdag voornamelijk in holletjes langs gevels of verhardingen, tussen dichte begroeiing of onder op het maaiveld liggende voorwerpen of elementen, ook bij (tijdelijke) bouwopslag.

Aangetroffen dieren worden voorzichtig opgepakt en op een veilige plek weer weggezet.

Mitigerende maatregelen grondgebonden zoogdieren

Van belang hierbij is onder welke condities men dieren kan verwachten: in de onderhavige situatie zijn dat voornamelijk kleine zoogdiersoorten als Egel, Mol en muizen die zich in de werkzone kunnen verschuilen in dichte kruidachtige vegetaties, onder takken- en bladophoppingen dan wel in ondergrondse hollen.

- * Bij gebruik van zwaar materieel op onverhard terrein wordt gebruik gemaakt van rijplaten.
- * Met het afgraven van het maaiveld, overige graafwerkzaamheden en bij transport over het maaiveld dient men in beginsel rekening te houden met de *periode met zogende jongen*, met name *de periode tussen maart en juli*: in de loop van de zomer raken de meeste jonge dieren zodanig zelfstandig en mobiel dat ze kunnen ontvluchten.
- * Aangetroffen dieren worden voorzichtig opgepakt en op een veilige plek weer weggezet.

Mitigerende maatregelen Gewone dwergvleermuis

Met de sloop van de bouwblokken zal het bestaande paarverblijf worden vernietigd.

Dit vergt zodanige maatregelen dat er geheel géén verstoring of bedreiging ontstaat van het vleermuisgebruik, d.w.z. dat het duurzaam ecologisch functioneren van het paarverblijf op géén enkel moment slechter wordt dan de beginstand.

Vervanging vleermuisverblijven:

Ter vervanging van het verloren gaan van een paarverblijf dienen in de gevelconstructies van de nieuwbouw voor vleermuizen toegankelijke en bruikbare verblijfplaatsen te worden geïntegreerd in spouwmuren van de ter plaatse te realiseren nieuwbouw. Hiertoe dient de spouwruiimte in gunstig georiënteerde gevels toegankelijk te worden gemaakt door open stootvoegen (of in andere gevelconstructies), te bepalen in overleg met een vleermuisdeskundige. Hierbij speelt onder meer ook de zonoriëntatie van de ingang een rol.

Om de 'kans' op ingebruikneming te vergroten dient dit op meerdere plaatsen in de nabijgelegen nieuwbouw plaats te vinden, doch bij voorkeur structureel in alle nieuw te bouwen bouwblokken in de omgeving van het huidige paarverblijf.

Daartoe zijn de volgende maatregelen nodig:

- a) de beschikbare spouwruiimte dient een (in deze situatie) zuidoost- en zuidwestgevel te omvatten, met meerdere openingen naar dezelfde spouwruiimte om in de spouw voor de dieren keuzemogelijkheid te creëren in zones met een verschillend microklimaat vanwege de wisselende omstandigheden gedurende het verloop van de dag en nacht (open stootvoegen van tenminste 16 mm breed);
- b) in de spouw dient tenminste 40 mm ruimte tussen de isolatie en de buitenmuur aanwezig te zijn;
- c) eventueel gebruikt steen- of glaswol dient te worden afgeschermd aangezien dit materiaal kan leiden tot irritatie: het afschermingsmateriaal mag niét glad zijn doch ruw (dunne plaat houtwolcement, of geweven doek).

Preventieve mitigatie:

- a) Overbruggende verblijfsruimte: wanneer het bestaande verblijf wordt gesloopt dienen vooraf in de directe omgeving van het oorspronkelijk paarverblijf ter overbrugging tijdelijk 5 vleermuiskasten te worden opgehangen in bomen/ aan boomstammen of aan gebouwen langs de Marterrade, ter hoogte van het te slopen paarverblijf. Dit ophangen dient uiterlijk vóór 1 juni, in overleg met de vleermuisdeskundige, plaats te vinden.

- b) Ontoegankelijk maken oude paarverblijf: tegelijkertijd met het ophangen van tijdelijke vervangende kasten dient het te slopen gebouw eveneens vóór 1 juni dan wel ná 1 november ontoegankelijk te worden gemaakt voor vleermuizen: dit dient plaats te vinden door een ter zake kundige.
- c) Voorkomen lichtverstoring: bij de nieuwe verblijfsruimte dient nachtelijke lichtverstoring (zoals felle bouwlampen) in de omgeving van de toegangen tot de nog fungerende verblijfsruimte, dan wel de overbruggende vleermuiskasten, te worden voorkomen.

6 CONCLUSIES VOOR DE UITVOERING

In dit hoofdstuk zijn de meest essentiële conclusies zoals die van belang zijn met betrekking tot eventuele uitvoering van ingrepen, samengevat.

1. Overige natuurregelgeving:

Buiten de Flora- en faunawet is er géén *ánder* vigerend soorten- of gebiedenbeleid van rijk of provincie op het plangebied van toepassing (zie § 1.2 blz.3).

2. Te verwachten planten en dieren:

Behalve onbeschermd en beschermd soorten van tabel 1 AMvB, zijn in het werkgebied als juridisch zwaarder beschermd soorten broedvogels (tabel 2 AMvB) te verwachten en is er in een te slopen bouwblok een paarverblijf van Gewone dwergvleermuis aanwezig (zie hoofdstuk 4.2.3 en figuur 4 blz.17).

3. Paarverblijf Gewone dwergvleermuis (van toepassing bij sloop)

- * Deze situatie vereist een aanvraag van ontheffing.
- * Als ontheffingsvoorwaarde dient te worden 'gerekend' met (zie mitigerende maatregelen vorige bladzijde):
 - preventief aan te brengen overbruggingsverblijven/ kasten, aan te brengen zo snel mogelijk vóór juni, *en tevens*,
 - verdrijvingsmaatregelen te treffen bij het te slopen bouwblok, uit te voeren door een ter zake kundige, eveneens vóór juni (dan wel na oktober); *dit is uitsluitend toegestaan op basis van de te verkrijgen ontheffing;*
 - realisatie van vervangende verblijfsmogelijkheden voor vleermuizen, te integreren in de gevelconstructies van de nieuwbouw (in overleg met een ter zake kundige): *deze maatregelen dienen te zijn uitgewerkt op het moment dat ontheffing wordt aangevraagd omdat ze onderdeel van de aanvraag vormen.*

4. Toetsing aan bevoegd gezag/ ontheffingsaanvraag:

In hoofdstuk 5.3 (blz.21) is in grote lijnen aangegeven op welke onderbouwing de '*dwingende reden van groot openbaar belang*' is gebaseerd, nodig om een ontheffing te kunnen verkrijgen. De betreffende stukken worden vervolgens als bijlage bij de ontheffingsaanvraag gevoegd.

Voor de aanvraag van ontheffing dient voorts een zogeheten 'Activiteitenplan' te worden opgesteld volgens een door de Minister vastgelegde vraagstelling, waarin ecologische aspecten, de te nemen maatregelen en de onderbouwing van de '*dwingende reden*' een nadere uitwerking dienen te verkrijgen. Tevens moeten hier de uitgewerkte voorstellen met betrekking tot mitigatie worden aangegeven.

5. Consequenties overige broedende vogels (van toepassing bij sloop en bouw):

Effect op broedende vogels kan worden voorkomen door versturende werkzaamheden buiten het broedseizoen uit te voeren, dan wel preventieve maatregelen uit te voeren om verstoring strikt te voorkomen (zie mitigerende maatregelen § 5.4 v.a.blz.23). Hiervoor is *onder die voorwaarde* géén ontheffing vereist.

6. Voorwaarden Ff-wet m.b.t. andere dieren (bij sloop en bouw):

Met het toepassen van de overige mitigerende maatregelen kan het grootste deel van de natuurschade aan niet-ontheffingsplichtige soorten worden voorkómen waarmee de *wettelijke zorgplicht* zo optimaal mogelijk wordt ingelost (zie § 5.4 v.a.blz.23). *Voor soorten van tabel 1 AMvB is géén toetsingsprocedure nodig.*

7. Planningsaspecten m.b.t. werkzaamheden (bij sloop en bouw):

Ontheffingsplichtige soorten vragen, afhankelijk van wélke soorten, verregaande afstemming van de planning (zie ook mitigerende maatregelen):

- a) De eventuele aanvraag-/ toetsingsprocedure: een *procedure* zal na aanvraag formeel 16 weken in beslag nemen, doch soms ook langer.
- b) Het uitvoeren van verdrijvingsmaatregelen van gewone dwergvleermuis mag pas nadat ontheffing is ontvangen, en moet vervolgens plaatsvinden vóór 1 juni dan wel na half november.
- c) *Broedvogels*:
 - voor sloopactiviteiten en voor eventueel verwijderen van opgaande begroeiing maar ook bij de bouw dient rekening te worden gehouden met het broedseizoen van ca. 1 maart tot eind juli, voor watervogels ook augustus.
 - Indien sloop- of bouwactiviteiten tijdens het broedseizoen worden gestart dient men er zich middels een ter zake kundige van te vergewissen dat er in de directe omgeving géén broedende vogels kunnen worden verstoord.

8. Uitvoeringscondities (bij sloop en bouw):

- a) Alle bij de werkzaamheden betrokkenen dienen afdoende op de hoogte te zijn van de mitigerende maatregelen en voorwaarden en de daarbij aangegeven wijze van werken.
- b) Vanaf het moment dat werkzaamheden starten dienen de *Natuurtoets*, de vereiste ontheffing dan wel toestemming, het eventueel vereiste ecologisch werkprotocol en een verslag met betrekking tot de vereiste en uitgevoerde maatregelen, te allen tijde op het werk beschikbaar te zijn voor controle door een daartoe bevoegde ambtenaar.

9. Sancties:

Indien deze voorwaarden niet volledig in acht worden genomen kan bij mogelijke controle het werk worden stilgelegd totdat hierin wél is voorzien (§ 5.4 blz.23). Controle kan ook plaatsvinden op basis van melding van particulieren en kan worden uitgevoerd door de A.I.D. of andere wetshandhaver in het kader van de natuurwetgeving (zie ook blz.22).

Overtreding van de regelgeving wordt aangemerkt als een 'economisch delict'.

BIJLAGE 1 - RELEVANTE ASPECTEN VAN DE REGELGEVING

B 1.1 Inleiding

Wetgeving

De regelgeving met betrekking tot natuur kent twee typen bescherming: 'soortbescherming' en 'gebiedsbescherming'.

De Flora- en faunawet (Ff-wet) is geheel gericht op soortbescherming, dat wil zeggen bescherming van afzonderlijke soorten planten en dieren.

Bovendien is deze wet gericht op de intrinsieke waarde van het dier, wat onder meer wil zeggen dat de bescherming eveneens is gericht op elk individueel dier.

Gebiedsbescherming is vastgelegd in de Natuurbeschermingswet (Nb-wet 1998).

Dit is gericht op specifieke aspecten van specifiek aangewezen gebieden, zoals speciale beschermingszones in het kader van de Vogel- of Habitatrichtlijn (resp. REG 1979 en REG 1992/1997). De gebiedsbescherming staat *náást* de Ff-wet: de regels van wetten sluiten elkaar dus niet uit doch vullen elkaar aan (zie ook wetgeving blz.37).

Provinciaal natuurbeleid

Daarnaast hebben ook provinciale besturen een 'eigen' natuurbeleid, in aanvulling op de wetgeving. Daarin wordt in sommige provincies ook een onderscheid gemaakt in gebieds- en soortbescherming: de gebiedsbescherming wordt geregeld via het Streekplan terwijl de soortbescherming via andere wegen in de ruimtelijke ordening kan worden geregeld (zie ook provinciebeleid blz.37).

B 1.2 Verbodsbepalingen Flora- en faunawet

Met betrekking tot aanwezige en te verwachten, door de Flora- en faunawet beschermde soorten in het projectgebied gelden de volgende algemene verbodsbepalingen:

Artikel 8 Ff-wet

Het is verboden planten, behorende tot een beschermde inheemse plantensoort, te vernielen, te beschadigen, te ontwortelen of op enigerlei andere wijze van hun groeiplaats te verwijderen.

Artikel 9 Ff-wet

Het is verboden dieren, behorende tot een beschermde inheemse diersoort, te doden, te verwonden, te vangen, te bemachtigen of met het oog daarop op te sporen.

N.B.1 hieronder valt ook het 'per ongeluk' doden zonder afdoende voorzorgen te hebben genomen;

N.B.2 het uit beschermingsoverwegingen preventief wegvangen en verplaatsen van dieren en ontwikkelingsstadia daarvan dient te geschieden door een 'ter zake kundige' (zie lijst gebruikte termen). Onder bepaalde condities is daarvoor géén extra projectonthefing (meer) nodig. Dit geldt níét voor het wegvangen en verplaatsen van vleermuizen, muizen en vogels: dat is uitdrukkelijk verboden, hiervoor wordt ook géén ontheffing verstrekt.

Voor het vangen van dieren vanwege onderzoek geldt een aparte regeling.

Artikel 10 Ff-wet

Het is verboden dieren, behorende tot een beschermde inheemse diersoort, opzettelijk te verontrusten.

N.B. hiermee wordt bedoeld het verontrusten met de intentie de soort te verstoren zonder maatregelen om het verontrusten te voorkomen, dan wel het bouwrijpmaken van een terrein juist op het moment dat vogels zich er aan het vestigen zijn om te gaan broeden: dergelijk opzettelijk verontrusten valt niet onder de Gedragscode terwijl hiervoor in het kader van art. 75C ook géén ontheffing wordt verleend.

Artikel 11 Ff-wet

Het is verboden nesten, holen of andere voortplantings- of vaste rust- of verblijfplaatsen van dieren, behorende tot een beschermde inheemse diersoort, te beschadigen, te vernielen, uit te halen, weg te nemen of te verstoren.

N.B. 'Vaste verblijfplaatsen':

Met betrekking tot vleermuizen dienen naast jaarlijks in gebruik zijnde vaste zomer-verblijven (kolonies), paarplaatsen en winterverblijven, ook structureel gebruikte, vaste vlieg- en trekroutes te worden geïnterpreteerd als 'vaste verblijfplaatsen' zoals bedoeld in art. 11 (DLG 2006).

Dit geldt ook voor 'vaste verblijfplaatsen' van andere dieren zoals bijvoorbeeld een vaste voortplantingslocatie van rugstreep padden, broeihopen van ringslangen e.d.

Artikel 12 Ff-wet

Het is verboden eieren van dieren, behorende tot een beschermde inheemse diersoort, te zoeken, te rapen, uit het nest te nemen, te beschadigen of te vernielen.

N.B. Dit betreft, behalve vogels, ook eieren van beschermde amfibieën, reptielen, vissen en insecten. Indien bijvoorbeeld dergelijke eieren van een ontheffingsplichtige soort worden bedreigd vereist dit ook aanvraag van ontheffing (DLG 2006). Met betrekking tot eieren van beschermde diersoorten die níet ontheffingsplichtig zijn, geldt de wettelijke zorgplicht (zie hierna bij artikel 2).

Artikel 13 Ff-wet

Het is verboden:

a. planten . . enz., of dieren dan wel eieren, nesten of . . enz., behorende tot een beschermde . . enz. . . diersoort . . enz. te vervoeren . . enz. of onder zich te hebben.

N.B. bij dit artikel gaat het om het verplaatsen van (eieren, nesten, individuen van) bedreigde dieren, eieren, planten enz. onder afwijkende condities, dus niet vanwege beschermingsmotieven bij uitvoering van werkzaamheden (vgl. artikel 9): hiertoe geldt een aparte regeling.

Artikel 2 Ff-wet - algemene zorgplicht

Naast de hiervoor aangegeven verbodsartikelen geldt in alle situaties een wettelijke zorgplicht. Deze houdt in dat:

'eenieder die weet of redelijkerwijs kan vermoeden dat door zijn handelen ('de ingreep') of zijn nalaten (*mitigerende maatregelen*) nadelige gevolgen voor planten of dieren kunnen worden veroorzaakt, is verplicht dergelijk handelen achterwege te laten voor zover dat in redelijkheid kan worden gevegd, dan wel alle maatregelen te nemen (*mitigerende of preventieve maatregelen*) die redelijkerwijs van hem kunnen worden gevegd teneinde die gevolgen te voorkómen of, voorzover deze (*met maatregelen*) níet kunnen worden voorkomen, deze zoveel mogelijk te beperken of ongedaan te maken'.

N.B. dit betekent dat elke ruimtelijke ingreep natuuronderzoek vergt dat als bewijslast wordt vastgelegd in een rapportage ('Natuurtoets'). Daarin dienen de zeker te verwachten en de met veldonderzoek aangetroffen soorten planten en dieren te worden getoetst aan de wettelijk regelgeving ('lichte' en 'uitgebreide' toets). Tevens worden hierin de mitigerende en/of preventieve maatregelen aangegeven welke er zorg voor dragen dat er aan de zorgplicht wordt voldaan.

B.1.3 Vrijstelling en ontheffing verbodsartikelen

Strekking vrijstelling en ontheffing

Een 'vrijstelling' is een algemeen geldende uitzondering op een wettelijk verbod (LNV 2005): dit kan een landelijke vrijstelling betreffen of één op basis van een gedragscode. Een vrijstelling vergt géén aanvraagprocedure.

Een 'ontheffing' is een besluit waarbij in een individueel concreet geval een uitzondering op een wettelijk verbod wordt gemaakt. Deze ontheffing dient per individueel project te worden aangevraagd en betreft zowel individuele soorten als vaste verblijfplaatsen (waaronder ook vaste paarverblijven van vleermuizen).

De regelgeving met betrekking tot vrijstelling en ontheffing is nader geregeld in de Algemene Maatregel van Bestuur (AMvB) met betrekking tot art. 75 C van de Ff-wet (Staatsblad 2004/501; LNV 2005).

In de afweging tussen 'vrijstelling of ontheffing' staan in de van toepassing zijnde criteria enkele cruciale begrippen centraal: 'bestendig', 'zorgvuldig handelen', 'wezenlijke invloed' en 'significant effect', naast soortlijsten met betrekking tot specifieke regelgeving (tabellen 1, 2 en 3 AMvB). Dit is inhoudelijk toegelicht in de Brochure 'Buiten aan het werk' (LNV 2005, zie ook DLG 2006).

Soorttabellen (AMvB art. 75) met betrekking tot vrijstelling en ontheffing

De toepassing van een vrijstelling of ontheffing is nader genuanceerd middels wettelijke 'belangen' en soortlijsten.

De algemene landelijke vrijstelling met betrekking tot beschermde planten en dieren, geldt uitsluitend voor de soorten die zijn opgenomen in tabel 1 AMvB. Voorts is er nog een aanvullende vrijstelling voor soorten die zijn opgenomen in tabel 2 en tabel 3 AMvB indien werkzaamheden kunnen plaatsvinden onder een specifiek opgestelde Gedragscode (zie blz.43).

Wettelijke belangen

Daarnaast is voor ruimtelijke ingrepen, onder nadere condities, een ontheffingsregeling van toepassing op een aantal andere wettelijke belangen te weten:

- Bescherming van flora en fauna
- Veiligheid van het luchtverkeer
- Volksgezondheid of openbare veiligheid
- Dwingende reden van groot openbaar belang met inbegrip van redenen van sociale of economische aard en voor het milieu wezenlijk gunstige effecten.
- Bestendig beheer en onderhoud (enz.)
- Bestendig gebruik
- Ruimtelijke inrichting of ontwikkeling

Hierin bestaat tevens een nader onderscheid tussen de eerstgenoemde 4 belangen en het laatstgenoemde belang dat méér strikte beperkingen kent (zie ook 'wettelijke belangen en tabel 3 AMvB' blz.34-35).

Dwingende reden van groot openbaar belang

Waar bij het meer algemeen van toepassing zijnde belang '*ruimtelijke inrichting of ontwikkeling*' bij juridisch zwaarder beschermde soorten striktere beperkingen bestaan (deels het *niet* kunnen verkrijgen van een ontheffing) kan een 'groot openbaar belang' uitkomst bieden.

Een 'groot openbaar belang' heeft betrekking op activiteiten die van algemeen, breed maatschappelijk belang zijn. Het moet gaan om openbare belangen, dus niet om activiteiten die enkel ten goede komen aan een particulier, aan enkelen of aan een beperkte regio.

Daarnaast moet het openbaar belang 'van groter gewicht' zijn; dat zal in de meeste gevallen alleen zo zijn als het een lange termijn betreft. Oplossingen voor de korte termijn worden *niet* aangemerkt als 'dwingende reden van groot openbaar belang'. Een financieel goedkopere oplossing, terwijl ook andere oplossingen reëel zijn, is niet voldoende om een dwingende reden van groot openbaar belang aan te nemen.

Voor de onderbouwing van een groot openbaar belang kan men denken aan de van toepassing zijnde onderdelen/bladzijden van door de overheid vastgestelde ruimtelijke plannen die het project betreffen. Een voorbeeld is een structuurvisie.

Hierna wordt naar aanleiding van de verschillende belangen en op basis van de drie onderscheiden soortlijsten (tabellen AMvB art. 75 Ff-wet), de nadere nuancering beschreven waarbij die drie tabellen kort zijn gekenschetst:

Tabel 1 AMvB

In deze tabel is een categorie soorten opgenomen waarvoor een algemene landelijke vrijstelling geldt: dit betreft beschermde soorten die in Nederland algemeen voorkomen. Aan die vrijstelling zijn géén voorwaarden verbonden anders dan de *wettelijke zorgplicht* (zie vorige bladzijde). Deze soorten vergen een zogenaamde '*lichte toets*' welke aantoont dat de werkzaamheden het voortbestaan van de betreffende soorten niet in gevaar brengen (zie ook Beoordelingsschema Bijlage 5).

Tabel 2 AMvB

Toetsingscriteria

Deze tweede tabel omvat een lijst met 'overige soorten' (waaronder bijvoorbeeld alle broedvogels en veel beschermde planten). Indien uit die tabel één of meerdere soorten worden aangetroffen welke door de werkzaamheden worden verstoord en/of bedreigd, vergt dat in principe *aanvraag van ontheffing* met eveneens een '*lichte toets*' (zie echter uitzondering broedvogels).

Soorten van tabel 2 die door een projectvoornemen schade ondervinden dienen te worden getoetst aan de *landelijke* gunstige staat van instandhouding, wat wil zeggen in hoeverre het voortbestaan van de landelijke populatie wellicht afhankelijk is van het voortbestaan van de onderhavig aangetroffen, lokale populatie. Vermelding op de Rode Lijst vormt daartoe een indicatie.

In de ontheffingsaanvraag dient daarbij te worden aangegeven op welke wijze wordt bereikt dat bedreiging van individuen en verstoring *zoveel mogelijk* wordt voorkomen en in welke mate de functionaliteit van de vaste voortplantings-, rust- en/of verblijf-

plaats door de activiteiten wordt aangetast, dan wel, op welke wijze die functionaliteit kan worden gegarandeerd (zie Bijlage 6).

Indien wordt uitgegaan van een door de Minister goedgekeurde gedragscode geldt voor deze categorie van tabel 2 AMvB, onafhankelijk van het wettelijk 'belang' waaronder de ingreep valt, echter een vrijstelling voor art. 8 t/m 12 van de Ff-wet zodat formeel geen aanvraagprocedure voor ontheffing nodig is (zie verder onder 'Gedragscode' blz.35).

Uitzonderingspositie broedende vogels

Vogels zijn thans gelijkgesteld met tabel 3 (DR 2009) en behoren samen met de soorten van tabel 3 AMvB tot de juridisch zwaarder beschermde soorten.

Er worden 2 goepen onderscheiden:

- algemene broedvogels
- vogels met jaarrond beschermde nesten (zie 'aangepaste lijst', DR 2009).

Voor alle broedende vogels wordt in beginsel *tijdens* het broeden géén ontheffing verleend. Met betrekking tot het broedseizoen is in dat kader in de Flora- en faunawet ook géén standaardbroedperiode aangegeven. Van belang is of een broedgeval aanwezig is, ongeacht de periode. Voor broedende vogels geldt de algemene gedragscode (Vogelbescherming 2004) dat deze, zolang ze broeden, onder géén énkele conditie mogen worden verstoord (zie ook REG 1979). In principe dient dus het broedseizoen met mogelijk versturende werkzaamheden te worden ontzien, zoals sloop-, bouw-, grond-, bagger-, onderhouds- en/of andere mogelijk versturende werkzaamheden op korte afstand van nesten.

Vogelsoorten met jaarrond beschermde nesten

Vogels worden in de regelgeving onderscheiden in groepen (DR 2009):

- a) een groep die zich beperkt tot strikt het broeden (algemeen principe);
- b) een groep vogels waarvan de nesten het jaar rond (of jaarlijks opnieuw) worden gebruikt en er in bijzondere gevallen restricties bestaan (categorie 5, DR 2009);
- c) een nader omschreven groep waarvan de nesten het jaar rond strikt beschermd zijn en ook de nesten zelf dus niet mogen worden bedreigd of verwijderd, óók niet buiten het broedseizoen (categorie 1 t/m 4, waaronder bijvoorbeeld Huismus, Gierzwaluw maar ook roofvogels en kolonievogels).

Wettelijke belangen en ontheffing broedvogels en nesten

Er is in de broedperiode voor broedvogels slechts ontheffing mogelijk indien er zwaarwegende maatschappelijke termen aanwezig zijn die ontheffing voor verstoring van broedende vogels nodig maken, wat slechts in *uitzonderlijke situaties van openbare veiligheid* e.d. aan de orde kan zijn.

De nesten van soorten van categorieën 1 t/m 4 zijn het jaar rond beschermd en vergen *te allen tijde, dus jaarrond*, bij potentiële verstoring aanvraag van een ontheffing.

Voor nesten van vogels uit de categorieën 1 t/m 4 kan slechts een ontheffing worden verkregen in het kader van uitsluitend de volgende wettelijke belangen:

- Bescherming van flora en fauna (b): *de letter verwijst naar de corresponderende letter bij art. 2 van het Besluit vrijstelling beschermde dier- en plantensoorten*);
- Veiligheid van het luchtverkeer (c);
- Volksgezondheid of openbare veiligheid (d).

Voor de vogelsoorten uit categorie 5 is ontheffing slechts vereist onder uitzonderlijke omstandigheden (DR 2009).

Tabel 3 AmvB

Toetsingscriteria

Deze tabel omvat een lijst soorten waarvoor strikte bescherming geldt. In alle gevallen vereisen deze soorten een 'uitgebreide toets'. Bij dreigende natuurschade dienen deze soorten *niet alléén* te worden getoetst aan de landelijke gunstige staat van instandhouding (zoals bij tabel 2). Deze dienen óók te worden getoetst aan de locale gunstige staat van instandhouding van de aangetroffen populatie: het gaat er dan om in hoeverre het voortbestaan van de landelijke populatie wellicht afhankelijk is van de lokale populatie. Afgezien van vermelding op de Rode Lijst vergt dit tevens inzicht in het regionale voorkomen van de betreffende soort.

In de ontheffingsaanvraag dient daarbij te worden aangegeven in welke mate de functionaliteit van de vaste voortplantings-, rust- en/of verblijfplaats door de activiteiten wordt aangetast, dan wel, op welke wijze die functionaliteit kan worden gegarandeerd (zie Bijlage 6).

Voorts gelden hierbij nog enkele voorwaarden:

- * er dient te worden onderbouwd dat er voor de betreffende activiteit geheel géén alternatieven zijn, dus bijvoorbeeld of de ingreep niet op een andere, minder schadelijke wijze of op een andere locatie kan plaatsvinden;
- * er dienen onder meer maatregelen te worden genomen om te garanderen schade aan individuen van de soort wordt voorkómen ('zorgvuldig handelen', LNV 2005);
- * het betreffende 'wettelijke belang' waaronder de ingreep valt zowel als vermelding in Bijlage IV van de Europese Habitatrichtlijn en eventuele toepassing van een gedragscode, vormen eveneens toetsingscriteria (zie hieronder).

Wettelijke belangen en tabel 3 AMvB

1. Uitsluitend onder het wettelijke belang 'bestendig beheer en onderhoud' en dan nog uitsluitend bij toepassing van een gedragscode (zie volgende bladzijde), kan voor soorten van tabel 3 AMvB die niét zijn vermeld in de Bijlage IV van de Europese Habitatrichtlijn, gebruik worden gemaakt van de op de gedragscode van toepassing zijnde vrijstelling.

Voor soorten van tabel 3 AMvB die wél zijn vermeld in Bijlage IV van de Europese Habitatrichtlijn (zoals vleermuizen), zie punten 3 en 4.

Zónder toepassing van een gedragscode vergen deze soorten in alle gevallen een toetsing bij het bevoegde gezag volgens de procedure van een ontheffingsaanvraag. Daarbij gelden de volgende criteria:

2. in het kader van het belang 'ruimtelijke ontwikkeling en inrichting' kan uitsluitend voor soorten die niet zijn vermeld in Bijlage IV van de Europese Habitatrichtlijn of in de Vogelrichtlijn, een ontheffing worden verkregen.
3. Onder de belangen 'dringende redenen van groot openbaar belang' (met inbegrip van redenen van sociale, economische aard of met voor het milieu wezenlijk gunstige effecten), van 'volksgezondheid en openbare veiligheid' dan wel 'bescherming van flora en fauna' kan in alle gevallen een ontheffing worden verkregen, mits er nadrukkelijk géén alternatieven voor de ingreep beschikbaar zijn.

N.B. 'groot openbaar belang' heeft betrekking op activiteiten die van algemeen, breed maatschappelijk belang zijn: deze mogen niet enkel ten goede komen aan

een particulier, aan enkelen of aan een beperkte regio doch moet daar bovenuit stijgen en 'van groter gewicht' zijn (zie toelichting bij aanvraagformulier ontheffing).

4. Voor soorten die staan vermeld in Bijlage IV van de Europese Habitatrichtlijn (zoals vleermuizen) dan wel in de Vogelrichtlijn, en niét onder de bij punt 3 aangegeven belangen vallen, kan géén ontheffing worden verkregen: er kan in de vorm van een 'positieve afwijzing' slechts 'toestemming' voor de ingreep worden verkregen indien zodanige werkwijze en eventuele maatregelen worden aangegeven dat de ecologische functionaliteit van het gebied voor de soort op geen enkel moment minder wordt dan de beginsituatie: dergelijke wezenlijke natuurschade dient in deze situatie geheel te worden voorkomen.
- Hierbij gelden weer extra voorwaarden, afhankelijk van de condities waaronder de soort is aangetroffen in relatie tot de betekenis voor die betreffende populatie.

Gedragscode

Algemeen

Naast de algemene gedragscode voor broedende vogels zijn er ook verschillende gedragscodes voor specifieke werkzaamheden beschikbaar.

Desalniettemin vergt dat in alle gevallen het in acht nemen van de nadere voorwaarden zoals in de betreffende gedragscode zijn vastgelegd.

Bij het werken onder een gedragscode blijven overigens, net zoals zónder gedragscode, natuuronderzoek en rapportage daarvan eveneens wettelijk verplicht en worden de nadere voorwaarden voor het werken onder de gedragscode, in die gedragscode en een daarop gebaseerd Werkprotocol Flora en Fauna, nader uitgewerkt.

Een gedragscode kan slechts van toepassing worden verklaard indien de betreffende initiatiefnemer zich aantoonbaar daaraan heeft verbonden en de daaraan gekoppelde voorwaarden in acht neemt. De initiatiefnemer blijft daarbij eindverantwoordelijk voor de wijze van uitvoeren.

Wettelijke belangen en vrijstelling van de ontheffingsplicht

Toepassing van een vrijstelling van de ontheffingsplicht voor de artikelen 8 t/m 12 Ff-wet op basis van een gedragscode bij mogelijke bedreiging is deels afhankelijk van het wettelijk belang waaronder de ingreep moet worden gerekend.

Bij soorten van tabel 2 AMvB maakt het 'belang' geen verschil.

Met betrekking tot soorten van tabel 3 AMvB is de vrijstelling bij verstoring, onder nadere condities, slechts van toepassing op twee categoriën van activiteiten ('belangen'), te weten:

- bestendig beheer en onderhoud in landbouw, bosbouw, watergangen en bermbeheer;
- bestendig gebruik.

Daarbij is het element 'bestendigheid' cruciaal: dit slaat zowel op de intervaltermijn als op de 'soort' beheeringreep. Er is sprake van 'bestendigheid' indien de tussenliggende termijn in de beheercyclus dezelfde is als voorafgaande termijnen. Zodra voorts grote veranderingen in de uitvoering worden doorgevoerd zoals nieuwe technieken, groot-schalige maatregelen (bijv. kaalkap, omvorming, grootschalige inhaalslag) is er géén sprake meer van bestendig beheer of onderhoud en valt de ingreep onder 'ruimtelijke ontwikkeling en inrichting' (zie LNV 2005).

Indien echter het belang 'ruimtelijke ontwikkeling en inrichting' van toepassing is vereisen soorten van tabel 3 AMvB, overeenkomstig met de situatie *zonder* gedragscode, een toetsing aan het bevoegde gezag (zie vorige bladzijde bij 'tabel 3 AMvB').

Risico: indien bij controle op het werk door de A.I.D. bij vragen aan een uitvoerende werknemer wordt vastgesteld dat aan de betreffende borging niét is/ wordt voldaan, kan het werk onmiddellijk worden stilgelegd totdat aan de vereisten van de Gedragscode wordt voldaan of alsnog ontheffing is aangevraagd. Dit kan worden voorkomen door een adequaat werktoezicht, óók op het afdoende in acht nemen van de werkvoorwaarden ten aanzien van de Flora- en faunawet, door de opdrachtgevende partij.

Ecologisch werkprotocol en ecologische begeleiding

Een ecologisch werkprotocol wordt in sommige situaties als voorwaarde verbonden aan de ontheffing: het vormt een uitwerking van de mitigerende en preventieve maatregelen om strikt te voorkomen dat natuurschade ten aanzien van soorten uit tabel 2 en 3 AMvB ontstaat.

Dit 'Werkprotocol Flora en Fauna' omvat een bestekachtig document waarin werkrichtlijnen worden aangegeven om te garanderen dat de werkzaamheden worden verricht conform de Flora- en faunawet (en eventueel de gedragscode) en de in het verlengde daarvan opgestelde Natuurtoets. Deze richtlijnen vormen een concrete en afrekenbare uitwerking van de uitgangspunten, werkwijzen, mitigerende en preventieve maatregelen om natuurschade door de werkzaamheden zoveel als mogelijk te voorkomen. Het uitvoeren van de maatregelen dient daarbij aantoonbaar plaats te vinden door of onder begeleiding van een (ecologisch) 'terzake kundige' en verslaglegging daarvan.

Bij het verrichten van werkzaamheden onder een Gedragscode vormen het opstellen van een werkprotocol en begeleiding van (preventieve) maatregelen door een ecologisch deskundige, een standaardvoorwaarde.

Verplicht ter inzage aanwezig op het werk

Op het werk dienen voor een controlerend ambtenaar te allen tijde, onafhankelijk van gedragscode of ontheffing, de stukken met betrekking tot Flora- en faunawet ter inzage aanwezig te zijn op straffe van het onmiddellijk stilleggen van het werk, tot aan deze verplichting voldaan is.

Werkend zonder het regiem van vrijstelling op basis van de Gedragscode betreffen dit:

- de Natuurtoets,
- de schriftelijke beoordeling m.b.t. een eventueel aangevraagde ontheffing/ goedkeuring,
- het eventueel vereiste Werkprotocol Flora en Fauna,
- de eventueel vereiste ecologische verslaglegging van de begeleidende ecooloog omtrent te nemen preventieve maatregelen.

Voorts dient, indien van toepassing, het uitvoerend personeel er aantoonbaar van op de hoogte te zijn dat er wordt gewerkt onder het regiem van de Gedragscode en welke consequenties dat heeft.

B.1.4 Natuurbeschermingswet en provinciale regelgeving

Wetgeving

Naast het *soorten*beleid van de Ff-wet is er tevens een natuurbeleid met betrekking tot *gebieden* vastgelegd in de Nb-wet, waaronder Beschermde natuurmonumenten, Natura 2000/ Vogelrichtlijngebieden ('Wetlands') en Habitatrichtlijngebieden vallen.

Behalve dat ingrepen in dergelijke *gebieden* eveneens toetsing vergen aan de Nb-wet, kan de Nb-wet eveneens van kracht zijn *buiten* die gebieden, de zogenaamde '*externe werking*'. Dit kan bijvoorbeeld van toepassing zijn wanneer faunasoorten waarvoor de gebiedsbescherming is aangewezen ('aangewezen soorten'), ook significant gebruik maken van gebieden *buiten* het aangewezen beschermde gebied. Men kan daarbij denken aan 'aangewezen soorten' die significant gebruik maken van gebieden buiten de gebiedsbescherming voor bijvoorbeeld foerage (ganzen, watervogels e.d.), of overwintering (vleermuizen). Significante verstoring van deze soorten ook buiten het beschermde gebied is in conflict met de instandhoudingsdoelen van het beschermde gebied, waarop de zogenaamde '*externe werking*' van de Natuurbeschermingswet van kracht is.

Op grond daarvan vormt dan *naast* toetsing van de voorgenomen ingreep aan de Ff-wet, ook toetsing daarvan aan de Nb-wet een wettelijke verplichting.

Provinciale regelgeving

Ook provincies kunnen een eigen gebiedenbeleid hebben, onafhankelijk van de Ff-wet en vastgelegd in het Streekplan. Maar provincies vormen in veel gevallen ook het 'bevoegde gezag' met betrekking tot de handhaving van de regelgeving met betrekking tot beschermde gebieden welke eveneens zijn vastgelegd in het Streekplan.

Met betrekking tot de Ecologische Hoofd Structuur (EHS) hebben rijk en provincie samen de spelregels bepaald, welke eveneens worden gehandhaafd door de Provincie, bestaande uit een 'nee tenzij'-beleid: de EHS is eveneens in het Streekplan opgenomen.

Mogelijke consequenties

Een ruimtelijke- of beheeringreep vergt in ieder geval, naast een toetsing aan de Ff-wet, eveneens een toetsing aan het Streekplan.

- * Indien de ingreep (deels) binnen de grenzen van een beschermd gebied vallen vergt dat een vergunningprocedure, welke los staat van de ontheffingsprocedure Ff-wet. Daarin is voor de besluitvorming het beheersplan 'leidend'.
- * Indien in de nabije omgeving van de planlocatie een beschermd natuurgebied aanwezig is vergen de uitkomsten van het flora- en fauna onderzoek eveneens toetsing aan de soorten welke voor het beschermde gebied zijn aangewezen: indien de '*externe werking*' van kracht is, in welk geval aangewezen soorten uit het beschermde gebied, mede significant gebruik maken van de planlocatie vergt dat eveneens een vergunningprocedure Nb-wet.

BIJLAGE 2 - BESCHIKBAARHEID BESTAANDE GEGEVENS

Belangrijke gegevensbronnen

De toets aan de Ff-wet richt zich met nadruk op soorten die volgens de Flora- en faunawet beschermd en tevens ontheffingsplichtig zijn (tabel 2 en 3 AMvB, zie § 4.3). Daartoe bestaan twee belangrijke literatuurbronnen: Het Natuurloket en verspreidingsatlassen. Daarnaast zijn er ook (recentere) verspreidingsgegevens beschikbaar uit andere bronnen waaronder als belangrijkste de verspreidingsatlassen (zie geraadpleegde literatuur).

Het Natuurloket geeft gegevens per kilometerhok (1 km²) met daarbij aangegeven het niveau van onderzoek voor een soortgroep inclusief aantallen aangetroffen soorten met beschermingsstatus, zonder echter de soorten expliciet te noemen: die soortgegevens kunnen, indien gewenst, worden aangekocht waarvan de eventuele aanbeveling in de afweging en het advies van deze toets worden meegenomen.

Verspreidingsgegevens bieden informatie per uurhok (25 km²) wat een indicatie geeft in welke delen/ landschappen/ biotopen van Nederland bepaalde soorten zich hebben gevestigd, zonder daarbij de preciese locatie aan te geven.

Beide bronnen bieden een relatief beperkt onderzoeksniveau. De informatie is gebaseerd op waarneming binnen de betreffende kilometerhokken (Het Natuurloket) of binnen het uurhok (verspreidingsgegevens). Een onderzoeksgebied beslaat daarbij veelal slechts een (beperkt) deel van het/ de betreffende *kilometer*-hok(ken) en vormt van de betreffende *uur*hokken een *zeer* klein deel.

De informatie van Het Natuurloket en de verspreidingsgegevens zijn bovendien weinig precies omdat die slechts is gebaseerd op steekproeven: indien in een hok de soort niet als aanwezig staat vermeld kan dat deels worden veroorzaakt omdat in dat hok naar die soort(groep) nog geen onderzoek heeft plaatsgevonden. Er worden bij veldinventarisaties in de praktijk dan ook op veel onderzoekslocaties soorten aangetroffen die nog nergens voor die regio staan geregistreerd.

Biotoop- en habitatbeoordeling als onderdeel van de verkenning speelt dan ook een belangrijke rol om in te schatten welke soorten kunnen worden verwacht: dit kan dus zelfs soorten betreffen die nog nergens staan geregistreerd. Naar aanleiding van die beoordeling wordt met veldinventarisatie van met name de ontheffingsplichtige soorten, gecontroleerd of een soort aanwezig is of waarschijnlijk *niét*.

Veldinventarisaties en aanwezigheid

Veldinventarisatie heeft, met name met betrekking tot schaars voorkomende dieren, altijd te maken met onvoorspelbaarheid: *absolute* uitsluiting dat een bepaalde bijzondere soort voor zou komen is veelal *niet* mogelijk. Bovendien zijn er nog veel lacunes in de gedragkennis: in dit kader hanteert het Ministerie beoordelingscriteria waarbij '*het zekere voor het onzekere*' wordt genomen.

BIJLAGE 3 - METHODEN VOOR VELDINVENTARISATIE

Onderzoekscriteria

Indien op de werklocatie *mogelijk* soorten van tabel 2 of 3 AMvB kunnen worden verwacht die tevens *mogelijk* door de werkzaamheden verstoring zouden kunnen ondervinden (of bedreiging van individuen en/of vaste verblijfplaatsen), verplicht de Ff-wet de initiatiefnemer tot de uitvoering van veldinventarisatie volgens algemeen geaccepteerde onderzoekscriteria.

De Dienst Landelijk Gebied (DLG) en Dienst Regelingen (DR) stellen deze criteria nader vast (DLG 2006/ DR 2009). Daartoe worden met name de verschillende inventarisatiehandleidingen gebruikt van de betreffende particuliere gegevensverzamelende organisaties (PGO's) zoals FLORON, VZZ, SOVON, RAVON e.d. (zie ook gebruikte termen en afkortingen, tevens literatuur: Bergers 1997; Dijk 2004; Groenveld 2001; Spikmans 2008).

De handleidingen van PGO's worden door DLG gehanteerd als 'experts-handleiding'. Tot op zekere hoogte kan van de daarin als gebruikelijk aangegeven onderzoeksfrequenties worden afgeweken voor zover dat acceptabel wordt geacht door DLG. Voor vleermuizen is inmiddels een inventarisatieprotocol vastgesteld door de Gegevensautoriteit Natuur ingesteld door het Ministerie van LNV/ EL&I (GAN 2009/ 2011).

Daarbij geldt als doel het verkrijgen van een indruk welke beschermde soorten in het geding *kunnen* zijn, dan wel welke soorten *kunnen worden uitgesloten* met een daarvoor afdoende onderzoeksinspanning.

Deze voorwaarden worden met enige regelmaat bijgesteld vanwege voortschrijdend inzicht.

Methode voor veldinventarisatie van vleermuizen

Algemeen

Bij veldinventarisatie wordt de methode gehanteerd welke is afgeleid van de onderzoeksmethode welke thans door het GAN is voorgeschreven in 'Het protocol voor vleermuisinventarisaties', laatstelijk bijgesteld in 2011 (GAN 2009/ 2011).

Daarin worden de minimale voorwaarden aangegeven waaraan een inventarisatie moet voldoen om eventuele afwezigheid van soorten *uit te kunnen sluiten*.

Dit betreft onder meer *per vleermuissoort* voorgeschreven onderzoeksperioden en onderzoeksfrequenties (GAN 2011).

Het basisonderzoek wordt, afhankelijk van de mogelijk te verwachten soorten, regulier op tenminste 4 tot 5 momenten verricht: tenminste twee inventarisatiemomenten tijdens de periode waarin een zomer- (of kraam-)verblijf en vaste vliegroutes worden gebruikt en tenminste twee inventarisatiebezoeken tijdens de paartijd vanaf half augustus en voor enkele soorten aanvullend ook in het voorjaar: *de perioden zijn verschillend voor de verschillende soorten vleermuizen*.

Indien aanwijzingen worden verkregen voor de aanwezigheid van vaste verblijfplaatsen en/of vaste vliegroutes kan in tweede instantie uitgebreider onderzoek nodig blijken.

Onderzoek naar vaste vliegroutes, zomer- en paarverblijven

Het onderzoek naar zomerverblijven, kraamkolonies en vaste vliegroutes wordt uitgevoerd tijdens de kolonievorming wanneer de dieren met warm weer frequent uitvliegen, en in de daarop aansluitende voortplantingstijd wanneer de jonge dieren (nog) afhan-

kelijk zijn van hun ouders (periode begin mei tot eind juli). Basisonderzoek hiertoe omvat ten minste twee, soms drie, nachtelijke veldbezoeken.

In de zomer tijdens nachten met geschikte weerscondities wordt het onderzoeksgebied met de batdetector onderzocht op mogelijk aanwezige verblijfplaatsen in bomen en/of gebouwen/ bouwwerken en op het gebruik als vaste vliegroute tussen verblijfplaats en foerageergebieden. Tevens wordt gekeken naar belangrijke foerageerplekken en eventuele beschikbare alternatieven daarvoor in de ruimere omgeving.

Het nachtonderzoek wordt in eerste instantie gericht op uitvliegende en foeragerende dieren en vaste vliegpatronen (vanaf zonsondergang tot in de nacht). Indien vaste verblijfplaatsen van kolonies kunnen worden verwacht wordt dat, afhankelijk van de omstandigheden, aangevuld met onderzoek aan het eind van de nacht wanneer de dieren in hun verblijfplaats terugkeren en daartoe gezamenlijk enige tijd vóór de invliegopening gaan 'zwermen' waarmee de exacte locatie kan worden vastgesteld.

Voorts wordt voor dwergvleermuizen (en deels ook andere soorten) vanaf eind augustus tot eind september onderzoek gedaan naar het gebruik als baltsterritoria met eventueel bijbehorend vast paarverblijf. Dit verblijf wordt soms tevens als vast winterverblijf gebruikt, mits het voldoende is beschermd tegen temperatuurswisselingen.

Bij mogelijk te verwachten grootoorvleermuizen is eveneens inventarisatie in het voorjaar gewenst om zwermlocaties van de dieren vast te stellen.

Ook dit nachtonderzoek vindt op tenminste 2 momenten in de betreffende periode plaats met de batdetector waarbij wordt gespeurd naar de specifieke sociale lokroep dat door de mannelijke dieren wordt geproduceerd om vrouwtjes naar het paarverblijf te lokken.

Het mannetje van de Ruige dwergvleermuis doet dit vanaf zijn paarverblijf als vaste locatie (stationnaire baltsroepplaats): behalve in gebouwen kan dit ook in bomen zijn.

De Gewone dwergvleermuis doet dit echter al vliegend in de directe omgeving van zijn paarverblijf, voornamelijk in gebouwen: in het laatste geval is de exacte locatie van het paarverblijf dikwijls moeilijk vast te stellen.

Indien Gewone grootoorvleermuis kan worden verwacht dient dit onderzoek naar paarplaatsen tevens plaats te vinden in maart-april.

Onderzoek winterverblijf

Dit vergt voor verschillende soorten ook verschillend onderzoek. Met name voor Gewone dwergvleermuis vergt dat wanneer een kraamverblijf is aangetroffen, een onderzoeksmoment rond augustus om vast te stellen of er ook in die periode zwermgedrag wordt vertoond: dat vormt een indicatie voor tevens gebruik als winterverblijf.

Onderzoeksmethode nachtelijke inventarisaties:

Nachtonderzoek wordt verricht met behulp van batdetectors (type Petterson D240x) in combinatie met digitale ultrasounddetector met time-expansion voor geluids-analyse van 10x vertraagde ultrasone geluidsopnamen, en sterke lampen (Mac Charger) als aanvullend middel voor determinatie (gedrag, grootte en manier van vliegen en jagen) en voor exemplaren die zich buiten bereik van de batdetector bevinden.

Ter ondersteuning zijn mogelijkheden voorhanden voor geluidsanalyse van de 10x vertraagde ultrasone geluidsopnamen middels de computer.

In sommige situaties kan tevens nadere inwendige inspectie van 'verdachte' ruimten fysiek plaatsvinden, met name in bomen. Hiertoe wordt gebruik gemaakt van:

- ladders, klimtuig;
- spiegeltjes en enthoscoop met buigzame kabel t.b.v. inwendige inspectie;
- digitale videocamera met nightshotfunctie en krachtige infraroodlamp voor observatie;
- eventueel boomcamera op telescoopstokken en met IR-verlichting voor registratie van inwendige beelden.

Winterverblijven:

Voor zover deze mogelijk kunnen worden aangetroffen in kruipruimten en spouwmuren van te slopen bebouwing, is dit gebruik niet vast te stellen omdat dergelijke ruimten voor onderzoek óók met de hulpmiddelen veelal onbereikbaar zijn.

Een eventuele kans op dergelijk gebruik, met name door dwergvleermuizen, moet worden afgeleid van het eventuele gebruik als zomer- en/of paarverblijf: met sloop zal dan middels mitigerende maatregelen rekening moeten worden gehouden met *mogelijk* gebruik als winterverblijf.

Methode veldinventarisatie jaarrond beschermde nesten

Voor een broedvogelkartering wordt in principe uitgegaan van de SOVON-richtlijnen van het 'Broedvogel Monitoring Project–Alle soorten' (BMP-A, van Dijk, 2004).

Omdat het bij het onderhavige project echter *niet* gaat om een volledige broedvogelkartering doch om het gericht vaststellen van aanwezigheid van jaarrond beschermde nesten in het aanwezige boombestand en/of aan/ op gebouwen, wordt dit onderzoek verricht door:

- visuele waarneming van betreffende vogelsoorten,
- het speuren naar boomholtes en nesten van roof- en kolonievogels;
- het speuren naar geschikte nestelgelegenheden in/aan of op gebouwen;
- het fysiek controleren daarvan op mogelijk gebruik,
- het speuren naar territoriumindicerend gedrag.

De controle wordt tijdens het hoogseizoen van het broeden verricht, meestal in combinatie met, en in de ochtend aansluitend op, onderzoek naar vleermuizen.

Indien potentiële (mogelijkheden tot) verblijfsholten worden vastgesteld kunnen deze, als daartoe aanleiding is en voor zover die met eenvoudige klimmiddelen bereikbaar zijn, nader worden geïnspecteerd, bij voorkeur in het seizoen waarin géén of nog weinig blad in de boomkronen aanwezig is. Daarbij zijn zo nodig hulpmiddelen beschikbaar zoals:

- ladders, klimtuig;
- spiegeltjes en enthoscoop met buigzame kabel t.b.v. inwendige inspectie;
- digitale videocamera met nightshotfunctie en krachtige infraroodlamp voor observatie;
- eventueel boomcamera op telescoopstokken en met IR-verlichting voor registratie van inwendige beelden.

Methode voor veldinventarisatie van vissen en andere waterorganismen

Om het voorkomen van (beschermde) waterorganismen te controleren vinden in de watergangen steekproeven plaats. De bemonsteringslocaties worden zodanig gekozen dat daarmee een getrouw beeld van de beschermde (flora en) fauna van alle in het plangebied voorkomende wateren wordt verkregen, doch er wordt door keuze van de visplaatsen tevens met extra aandacht gespeurd naar mogelijk hier te verwachten ontheffingsplichtige soorten vissen, mollusken en waterkevers evenals naar (larven van) amfibieën terwijl tevens alle visuele waarnemingen van andere soorten worden genoteerd.

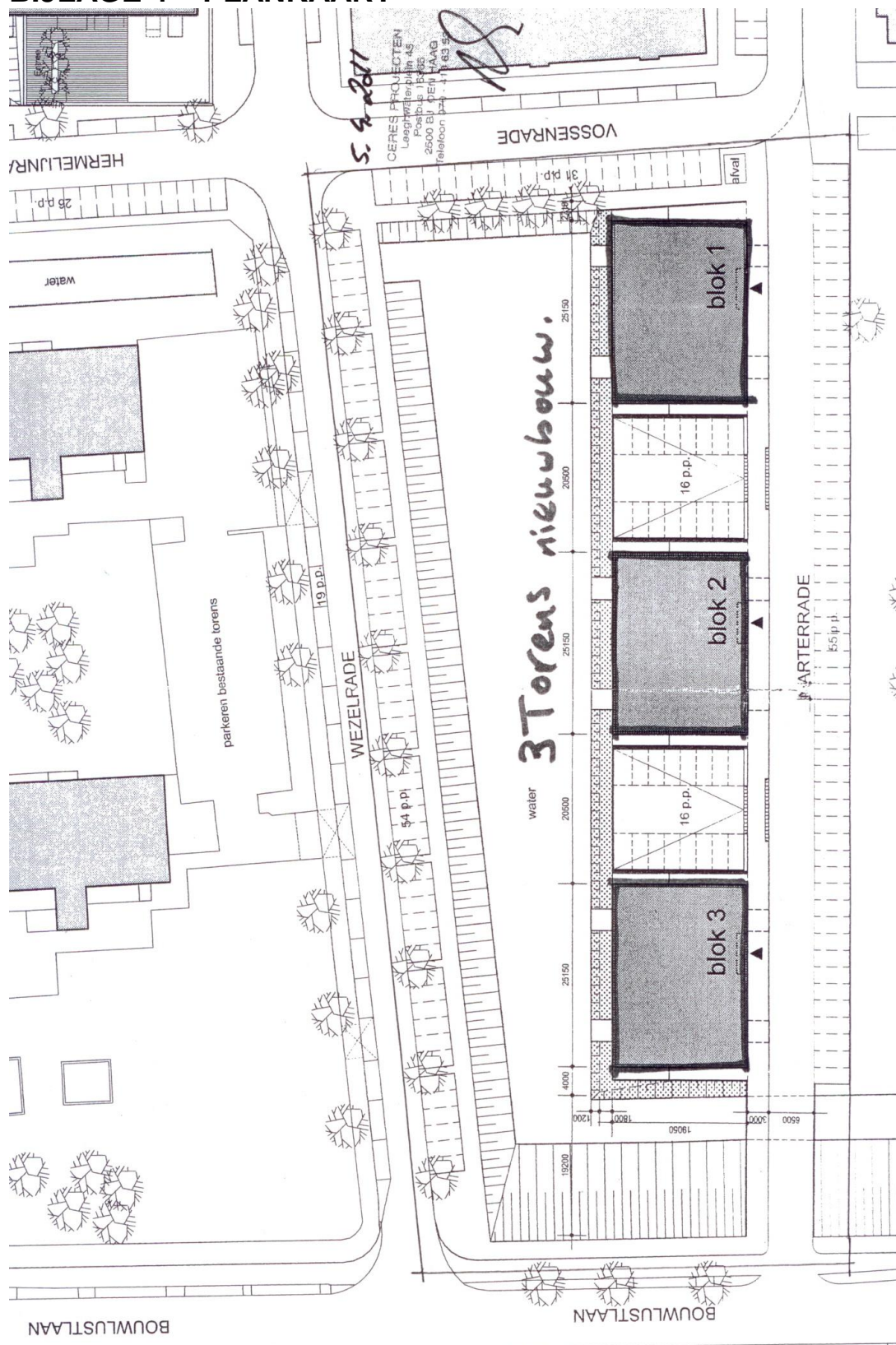
Daarbij wordt onder meer aandacht besteed aan het feit dat in de praktijk is gebleken dat bijvoorbeeld veel vissen zich concentreren aan de uiteinden van sloten en bij duikers, met name in de winterperiode ook onder aanwezig drijfvuil of in diepere delen van de watergang.

De steekproeven worden uitgevoerd met een groot steekscheepnet met afmetingen van ca. 40x80 centimeter, een steel van circa twee meter en een maaswijdte van ca. 3x5 millimeter, welke laatste voldoende klein is om ook zeer kleine visjes en larven mee te kunnen vangen.

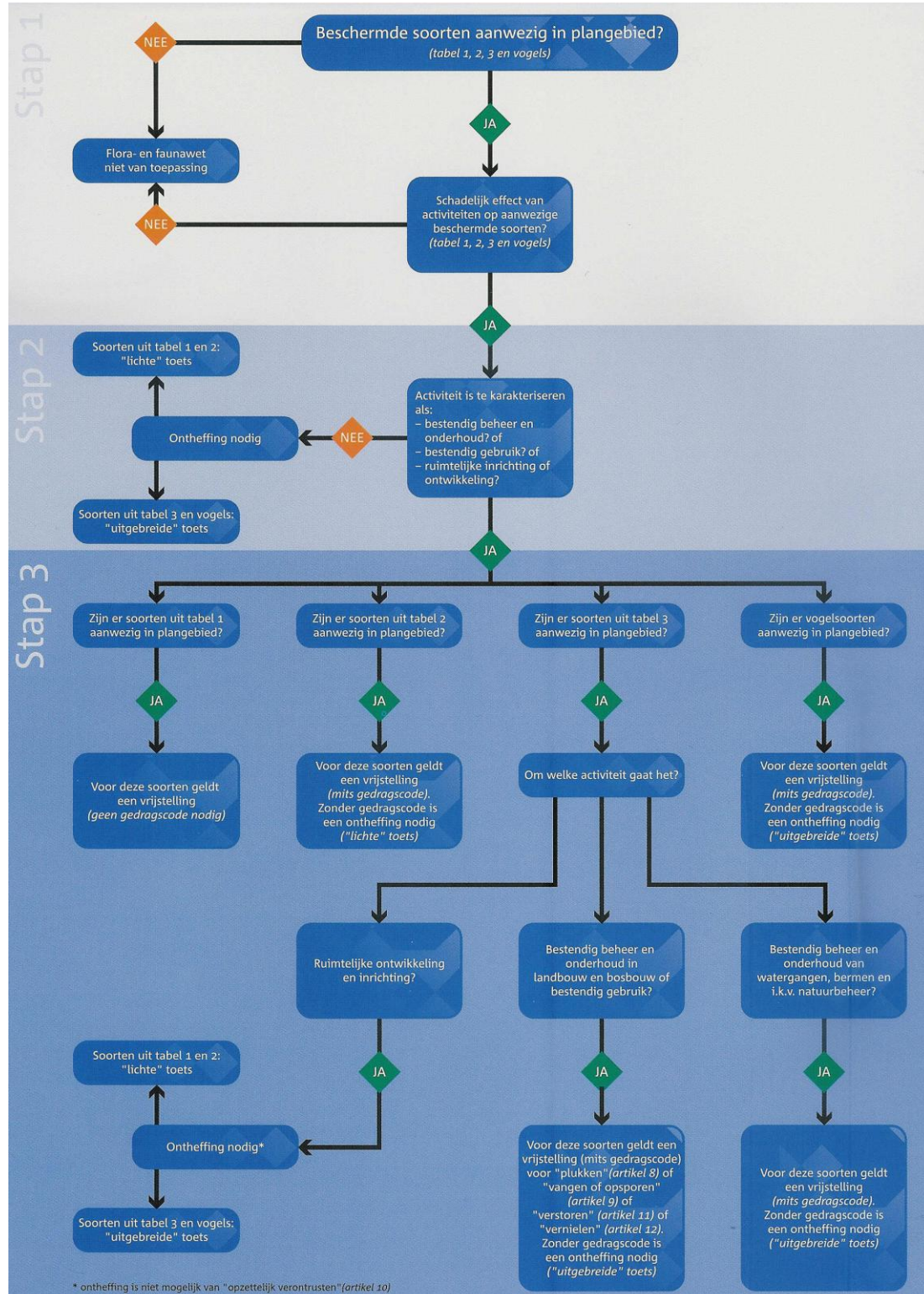
Bij aanwezigheid van een slappe bodem wordt met het net tevens door de dunne bovenlaag geschraapt om eventueel daarin verborgen soorten als Kleine modderkruiper en/of mollusken vast te kunnen stellen

Vanwege het mogelijk voorkomen van de *Platte schijfhoren* wordt op de enigszins geschikt lijkende locaties submers plantmateriaal geschept, uitgespoeld, geschud en gezeefd. Zo nodig worden specimen met een microscoop onderzocht op soortechtheid.

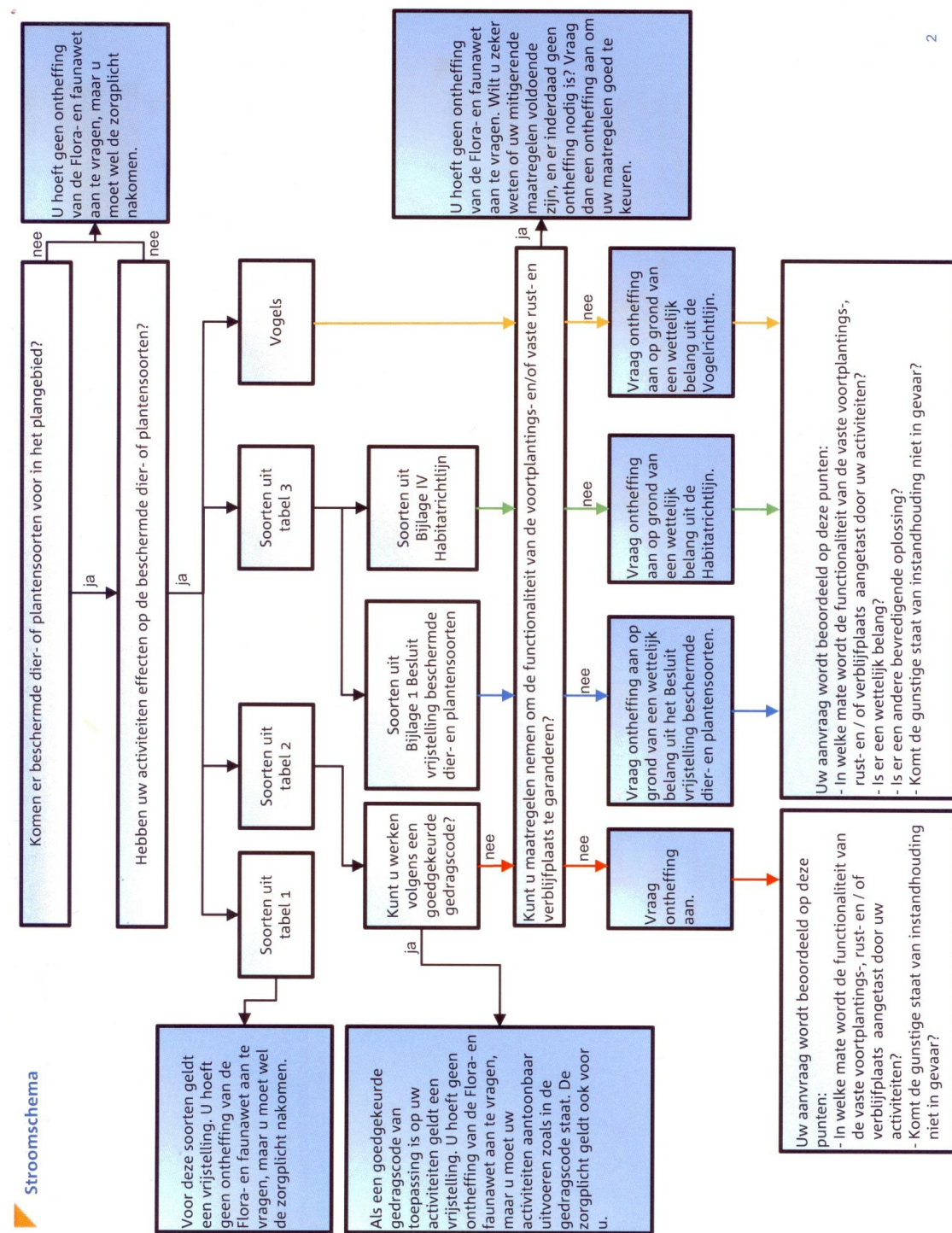
BIJLAGE 4 – PLANKAART

BIJLAGE 5 - BEOORDELINGSSCHEMA HANDELWIJZE FF-WET

BIJLAGE 6 - NUANCERING ONTHEFFINGSPROCEDURE (sinds augustus 2009)

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

- Bergers/ P.J.M. (1997): Kleine zoogdieren inventariseren: het kan efficiënter. Zoogdier 8(3):3-7.
- Bos/ F. (2006), M. Bosveld, D. Groenendijk, C. van Swaay, I. Wynhoff, De Vlinderstichting. De Dagvlinders van Nederland, verspreiding en bescherming. Nederlandse Fauna 7, Leiden. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij & European Invertebrate Survey – Nederland.
- Broekhuizen/ S. (1992), B. Hoekstra, V. van Laar, C. Smeenk en J.B.M. Thissen (red.): Atlas van de Nederlandse Zoogdieren. Stichting Uitgeverij KNNV, Utrecht.
- Creemers (2009) Raymond.C.M. en Jeroen J.C.W. van Delft (Ravon)/ redactie: De Amfibieën en Reptielen van Nederland. Nederlandse Fauna 9. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, European Invertebrate Survey-Nederland, Leiden.
- Cuppen/ Jan.G.M. (2007) en Bram Koes: De Gestreepte waterroofkever *Graphoderus bilineatus* in Nederland: inhaalslag 2006/ 2007. Stichting Invertebrate Survey Nederland, Naturalis/ Leiden, september 2007, in opdracht van Expertisecentrum LNV.
- Cuppen/ Jan.G.M. (2007): De Gestreepte waterroofkever *Graphoderus bilineatus* in Zuid-Holland. Stichting Invertebrate Survey Nederland, Naturalis/ Leiden, november 2005, in opdracht van de Provincie Zuid-Holland.
- Den Haag 2009. Nota Ecologische Verbindingszones 2008-2018. Hoofdpijnen voor inrichting en beheer - Uitvoeringsprogramma. Dienst Stadsbeheer, raadsbesluit 15 januari 2009.
- DLG 2006, intern werkkader. Handreiking Flora- en faunawet, versie 1.0-31 oktober 2006. Dienst Landelijk Gebied, Ministerie van LNV (thans EL&I).
- Dijk/ A.J. van (2004): Handleiding Broedvogel Monitoring Project. SOVON (i.s.m. CBS), Beek-Ubbergen.
- Dijkstra/ Klaas-Douwe B. (2002), Vincent J.Kalkman, Robert Ketelaar, Michiel J.T. van der Weide: De Nederlandse Libellen (Nederlandse Fauna 4). KNNV Uitgeverij.
- Dort/ Klaas van (2002), Chris Buter en Paul van Wielink. Veldgids Mossen. Stichting Uitgeverij KNNV, Utrecht.
- DR 2009. Wijziging beoordeling ontheffing Flora- en faunawet bij ruimtelijke ingrepen. Brief van de Dienst Regelingen, ffw2009.corr.046 van 25 augustus 2009, Ministerie van LNV (thans EL&I).
- Emmerik/ dr. Willie A.M. van (2006), dr. Hendrik W. de Nie. De Zoetwatervissen van Nederland. Ecologisch bekeken. Vereniging sportvisserij Nederland, Bilthoven.
- GAN 2009: Het protocol voor vleermuisinventarisaties. 2 april 2009.

- Gegevensautoriteit Natuur, Zoordiervereniging VZZ en Netwerk Groene Bureau's, 2 april 2009.
- GAN 2011: Het protocol voor vleermuisinventarisaties. Gegevensautoriteit Natuur, Zoordiervereniging VZZ en Netwerk Groene Bureau's, 2011.
- Gmelig Meyling, A.W. & A. Boesveld (2008). Inhaalslag Verspreidingsonderzoek Mollusken van de Europese habitatrictlijn. resultaten van het inventarisatiejaar 2007/ Platte schijfhoorn *Anisus vorticulus*. Stichting Anemoon, Bennebroek, 30 juni 2008.
- GroenTeam 2006. Natuurtoets Plangebied De Raden, sloop 195 eensgezinswoningen, nieuwbouw en herinrichting, incl. terrein van voormalige school-tuinen locatie Den Haag, 28 juni 8 juli 2006.
- GroenTeam 2007/ 2008. Natuurtoets Flora- en faunawet voor vernieuwing van woonblokken in Radenbuurt – Den Haag: Wezel-, Vossen- en Marterrade en Bouwlustlaan. Eindrapportage op 4 oktober 2008, in opdracht van Ceres Projecten/ Vestia Den Haag Zuid-West.
- GroenTeam 2009. Monitoring Flora en Fauna Haagse Beek 2009. Natuuronderzoek in opdracht van DSB Gemeente Den Haag, eindrapportage 7 december 2009 .
- GroenTeam 2010. Monitoring Flora en Fauna Zuiderpark, Groene Assen in Zuidwest en een deel van de Erasmuszone. Natuuronderzoek in opdracht van DSB Gemeente Den Haag, 29 december 2010.
- Groenveld/ A. (2001) en G. Smit. Handleiding voor het Monitoren van Amfibieën in Nederland. RAVON Werkgroep Monitoring, Amsterdam.
- Het Natuurloket, databank september 2011 - www.natuurloket.nl
- Hustings/ Fred (2002) en Jan-Willem Vergeer. Atlas van de Nederlandse Broedvogels. Nederlandse Fauna 5. SOVON, Uitgeverij K.N.N.V. te Utrecht.
- Janssen/ John A.M. (2008) en Joop H.J. Schaminée. Europese natuur in Nederland/ Habitat typen. KNNV Uitgeverij, Zeist.
- Kapteyn/ Kees (1995). Vleermuizen in het Landschap. Schuyt en Co/ Provincie Noord-Holland, Haarlem.
- Kleukers/ Roy (2004), Erik van Nieuwkerken, Baudewijn Odé, Luc Willemsse, Walter van Wingerden. De Sprinkhanen en Krekels van Nederland (Nederlandse Fauna 1). KNNV Uitgeverij, Utrecht.
- Kreutz/ C.A.J. (2000) en H. Dewker. De Orchideeën van Nederland, ecologie, verspreiding, bedreiging en beheer. Uitgave van B.J. Seckel & C.A.J. Kreutz, Raalte en Landgraaf.
- Limpens/ H.J.G.A. (1997), K. Mostert en W. Bongers: Atlas van de Nederlandse Vleermuizen. Onderzoek naar verspreiding en ecologie. KNNV Uitgeverij, Utrecht.

- LNV 2005 (Ministerie van), Regeling van de Minister van Landbouw, Natuurbeheer en Voedselkwaliteit: brochure 'Buiten aan het werk ? Houd tijdig rekening met beschermde dieren en planten !' (n.a.v. AMvB art. 75 Ff-wet).
- Meijden/ Ruud van der (2000), Boudewijn Odé, Kees (C.)L.G. Groen, Flip (J.P.)M. Witte en Dick Bal. Bedreigde en kwetsbare Vaatplanten in Nederland, Basisrapport met voorstel voor de Rode Lijst. Gorteria 26-4, 15 juni 2000.
- Peeters/ T.M.J. (2004), C. van Achterberg, W.R.B. Heitmans, W.F. Klein, V. Lefeber, A.J. van Loon, A.A. Mabelis, A. Nieuwenhuijsen, M. Reemer, J. de Rond, J. Smit, H.H.W. Velthuis. De Wespen en Mieren van Nederland (Nederlandse Fauna 6). Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, Leiden, KNNV Uitgeverij, Utrecht & European Invertebrate Survey-Nederland, Leiden.
- Provincie Zuid-Holland (2004). Beschermde Planten en Dieren in Zuid-Holland / De verspreiding van de Europese Habitatrichtlijnsoorten in beeld.
- RAVON 38 (2010), uitgave december, waarnemingenoverzicht 2009.
- REG 1979, Richtlijn van de Raad van Europese Gemeenschappen inzake het behoud van de vogelstand (Vogelrichtlijn, EEG 79/409, 2 april 1979).
- REG 1992/1997, Richtlijn van de Raad van Europese Gemeenschappen inzake de instandhouding van de natuurlijke Habitats en de wilde Flora en Fauna (Habitatrichtlijn, EEG 92/43, laatstelijk gewijzigd 1997).
- Spikmans, Frank (2008) & Theo de Jong, Fabrice Ottburg, Jan Kranenbarg. Methodieken en richtlijnen voor verspreidingsonderzoek naar Bittervoorn, Kleine modderkruiper en Grote modderkruiper. Stichting Ravon, Nijmegen i.s.m. het CBS.
- Staatsblad 2004/501, publicatie AMvB art. 75 Ff-wet, houdende wijziging van een aantal algemene maatregelen van bestuur in verband met wijziging van art. 75 van de Flora- en faunawet en enkele andere wijzigingen.
- Vogelbescherming 2004. 'Gedragscode zorgvuldig bosbeheer 2004', opgesteld door Vogelbescherming Nederland te Zeist en Het Bosschap te Zeist, goedgekeurd 10 januari 2005 door de Minister van LNV (zie site LNV).

GEBRUIKTE TERMEN EN AFKORTINGEN

adult

aanduiding volwassen exemplaar van diersoorten;

A.I.D.

Algemene Inspectiedienst, controle- en opsporingsdienst Ministerie van LNV welke zich bezighoudt met de handhaving van de wet- en regelgeving van LNV.

AMvB art. 75 Ffwet

een Algemene Maatregel van Bestuur, in dit geval met betrekking tot art. 75 van de Flora- en faunawet, waarin de wetgeving nader wordt uitgewerkt (zie ook LNV 2005);

balts, baltsroep, baltsterritorium

specifiek gedrag ten aanzien van paaractiviteiten van (o.m.) vleermuizen; balts-, lok- of werfroep van een vleermuisman om vrouwelijke dieren te lokken; afgebakend gebied waar werfroep ten gehore wordt gebracht;

batdetector

apparaat waarmee op basis van de verschillende frequenties van de ultrasone geluiden die door verschillende vleermuissoorten tijdens het vliegen worden geuit, kan worden vastgesteld welke soort het betreft;

biotoop

de leefomgeving van één bepaalde planten- of diersoort (RIN 1984); de gehele samenhangende leefomgeving van een planten- of diersoort; het landschaps- of vegetatietype waarin een soort thuishoort; woonplaats van een levensgemeenschap (Emmerik 2006);

detectie

waarnemingen met een batdetector op basis van ultrasone geluiden;

EHS

Ecologische Hoofd Structuur;

EL&I, Minister/ Ministerie van:

Economische zaken, Landbouw en Innovatie;

fauna

dierlijke organismen waaronder zoogdieren, vissen, vogels, amfibieën, reptielen, insecten en andere ongewervelden;

Ff-wet

Flora- en faunawet welke onder meer de beschermingskaders met juridische verboden, verplichtingen, voorwaarden en toestemmingen biedt voor (het omgaan met) flora en fauna;

flora

plantaardige organismen zoals houtgewassen, kruidachtige gewassen, grassen en waterplanten;

FLORON

coördinatie floristisch onderzoek Nederland;

foerageren

naar voedsel zoeken;

GAN

Gegevensautoriteit Natuur, onafhankelijke overheidsinstantie met de verantwoordelijkheid voor het verzamelen van natuurgegevens, ingesteld door het Ministerie van LNV;

habitat

typische woonomgeving van een bepaalde soort;

Habitatrichtlijn, HR-soorten

soorten planten of dieren welke zijn opgenomen in de verschillende Bijlagen van de Europese habitatrichtlijn:

Bijlage II: dier- en plantensoorten van communautair belang voor de instandhouding waarvan aanwijzing van speciale beschermingszones vereist is;

Bijlage IV: dier- en plantensoorten van communautair belang die strikt moeten worden beschermd;

Bijlage V: soorten waarvoor bij de exploitatie (bijv. kikkerbiljetjes) een beheersplan vereist is (wat hier echter niet het geval is);

P: prioritaire soort;

juveniel

aanduiding jong exemplaar van diersoorten; ;

kilometerhok, kmhok

een hok van 1 x 1 kilometer (zie ruitennet op topografische kaarten 1 : 25.000/ 1 : 50.000);

kolonie

een vaste verblijfsholte van vleermuizen of groepsgewijze nestlocatie van (kolonie-)vogels;

kraamkolonie

een vaste verblijfsholte van vleermuizen waar de jongen worden grootge-bracht;

LNV

het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit;

maaiveld

al of niet begroeide bovenkant/ oppervlakte van het terrein;

mitigeren/ mitigerende maatregelen

het zodanig aanpassen van een (plan voor een) ingreep of uitvoeringswijze (met eventuele specifieke maatregelen of voorwaarden) dat de negatieve effecten op de natuur ('natuurschade') tot een minimum worden beperkt of worden voorkomen;

natuurschade

de schade welke door werkzaamheden aan ter plaatse voorkomende (individuen van) beschermde soorten planten en dieren en vaste verblijf- en voortplantingsplaatsen daarvan, wordt toegebracht door bedreiging, verwonding, beschadiging of aantasting van de leefomgeving of specifieke biotoopomstandigheden;

Nb-wet

Natuurbeschermingswet: de geldende wetgeving ten aanzien van rijksbeleid met betrekking tot natuurgebieden zoals (Staats-)Natuurmonumenten, Vogel- en Habitatrichtlijngebieden en Natura 2000-gebieden;

ongewervelde soorten

diersoorten zónder dan wel met een uitwendig skelet, zoals weekdieren, kevers, mieren en insecten;

onthefing (Ff-wet)

een in het kader van de Flora- en faunawet aangegeven toestemming tot onder meer het verstoren of (per ongeluk, onvermijdelijk,) doden van beschermde dieren en/of vernietigen van beschermde planten en hun groeiplaats welke bescherming in genoemde wet wordt geregeld;

organisme

behorende tot de levende natuur (plant, dier etc.);

paarterritorium

een vaste plek van met name dwergvleermuizen voor paaractiviteiten waarbij een mannetje een territorium met bijbehorende paarverblijf (haremruimte) inneemt en met een specifieke sociale werfroep vrouwtjes naar het paarverblijf lokt;

paarverblijf

een vaste holte of spleet (in boom of gebouw) waar met name dwergvleermuizen hun vrouwtjes naartoe lokken om er te paren;

PGO

Particuliere Gegevensverzamelende Organisatie;

RAVON

Reptielen, Amfibieën en Vissen Onderzoek Nederland;

Rode Lijst, RL-soorten

soorten planten of dieren die zijn vermeld op een gepubliceerde lijst van in Nederland bedreigde dier- of plantensoorten (zie literatuur);

sociale roep

lokroep van mannelijke vleermuis om zich een harem te verwerven en deze vrouwtjes tot paren te verlokken;

SOVON

Vereniging SOVON Vogelonderzoek Nederland;

territoriumindicerend gedrag

zang van zangvogels waarmee een territorium wordt afgebakend waarbinnen zal worden gebroed, dan wel, waarbinnen reeds wordt gebroed;

'ter zake kundige'

een persoon die:

- * op HBO, dan wel universitair niveau een opleiding heeft genoten met als zwaartepunt ecologie, *en/of*
- * als ecoloog werkzaam is voor een ecologisch adviesbureau, *en/of*
- * zich aantoonbaar actief inzet op het gebied van soortbescherming en is aangesloten bij de daarvoor bestaande organisaties/ PGO's zoals RAVON, VZZ, SOVON, FLORON enz. (bron: Ministerie van LNV);

uurhok

een hok van 5 x 5 kilometer = 25 kilometerhokken (zie ruitennet op topografische kaarten 1 : 25.000/ 1 : 50.000)

vaste verblijfplaatsen (Ff-wet)

DLG 2006: zomer-, winter- of paarverblijfplaatsen, vaste migratie- en vliegroutes en cruciale foerageerplekken van vleermuizen; vaste voortplantingslocaties van amfibieën; vaste verblijfplaatsen van Kleine modderkruiper, e.d.; schuil- en broedplaatsen van vogels welke jaarlijks opnieuw als zodanig worden gebruikt (DR 2009);

verspreidingsgegevens/ -onderzoek

met steekproefonderzoek vastgestelde gebieden waar een bepaalde soort verwacht kan worden;

vigeren, vigerend

van kracht zijn, geldend;

vliegvlug

het moment waarop jonge vogels of vleermuizen op eigen kracht het nest kunnen verlaten en kunnen gaan foerageren;

Vogelrichtlijn, VR-soorten

vogelsoorten die zijn opgenomen in de Europese Vogelrichtlijn; volgens het Europese recht wijzen de lidstaten beschermingszones aan om voor alle aangewezen soorten een voldoende gevarieerdheid van leefgebieden en een

voldoende omvang ervan te beschermen om populaties van deze soorten in stand te kunnen houden;

vrijstelling

een in het kader van de Flora- en faunawet geregelde toestemming tot onder meer het verstoren of (per ongeluk, onvermijdelijk,) doden van beschermde dieren en/of vernietigen van beschermde planten en hun groeiplaats welke bescherming in genoemde wet wordt geregeld, voor bepaalde categorieën werkzaamheden en onder voorwaarden (AMvB art. 75 Ffwet; zie ook LNV 2005);

VZZ

Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming;

werfroep(baltsroep, lokroep)

lokroep van mannelijke vleermuis om zich een harem te verwerven en deze vrouwtjes tot paren te verlokken;

wettelijk belang

in de Flora- en faunawet zijn een aantal verschillende wettelijke belangen onderscheiden op basis waarvan het beschermingsregime mede wordt genuanceerd.

zorgplicht

de in de Ffwet vastgelegde plicht (art. 2 Ffwet) dat iedereen voldoende zorg in acht moet nemen voor alle in het wild voorkomende dieren (en dus niet alleen de beschermde) en hun leefomgeving. Dit is een algemene fatsoenseis die voor iedereen geldt. Overigens geldt de zorgplicht ook voor planten (LNV 2005).

zwermen

het gedrag van vleermuizen waarbij deze, wanneer ze kort vóór zonsopgang naar hun verblijfplaats/ kolonie terugkeren, eerst enige tijd vlak vóór de (opening van) de verblijfplaats blijven rondvliegen.
